

ÇEVİRİ | TRANSLATION

(This article was checked by iThenticate.)

Gönderim Tarihi: 29.03.2021 | Kabul Tarihi: 14.04.2021

Abraham Geiger: 19. Yüzyılda İslam'ın Kökenlerini Araştıran Reformist Bir Yahudi¹
- Abraham Geiger: A Nineteenth-Century Jewish Reformer on the Origins of Islam -
(Jacob Lassner, *The Jewish Discovery of Islam*, ed., Martin Kramer, Tel Aviv: The Moshe Dayan Center
for Middle Eastern and African Studies, 1999, ss. 103-137)

Necmettin Salih EKİZ*

Atıf/Citation: Ekiz, Necmettin Salih, “Abraham Geiger: 19. Yüzyılda İslam'ın Kökenlerini Araştıran Reformist Bir Yahudi [A Review of Abraham Geiger: A Nineteenth-Century Jewish Reformer on the Origins of Islam]”. *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* [Journal of Düzce University Faculty of Theology] 5/1 (Bahar 2021), 106-133.

1832 yılında Alman Arabist² Georg Wilhelm Freytag (1788-1861), öğrencisi Abraham Geiger'ı (1810-1874) akademik bir yarışmaya katılması için teşvik etti. Bonn Üniversitesi Felsefe Fakültesi tarafından düzenlenen yarışmanın başlığı “Yahudilik'ten Türetilen Kur'an Konularına İlişkin Bir Araştırma” (Lat. “Inquiratur in fontes Alcorani seu legis Mohammedicae eas, qui ex Judaismo derivandi sunt”) idi. Geriye dönüp bakıldığında, Bonn'daki profesörlerin belirlediği şekliyle böyle bir başlık, Müslümanların “Kur'an'ın Tanrı kelamı olduğu ve bu nedenle eşsiz olduğu” iddialarına karşı duyarsız görünmektedir. Ancak, İslam'ın temel inançlarından birine karşı bu duyarsızlık, zamanın bilgili Avrupalıları arasında, bırakın tepkiyi, hiçbir alâkaya mazhar olmadı.

Genç Geiger hocasının davetini kabul etti ve önce ödüle layık görülen, sonra da kendisine Marburg Üniversitesi'nden doktora payesi kazandıran bir çalışma yaptı. Latince kaleme aldığı tezinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş baskısı sonradan Almanca olarak *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen?* “Muhammed Yahudilik'ten Ne Aldı”³ başlığıyla yayımlandı. Bu başlık, Latince versiyonundan bile daha güçlü bir şekilde, [Hz.] Muhammed'in peygamber

¹ Bu makale, Northwestern Üniversitesi Yahudilik Araştırmaları Bölümü'nden emekli Prof. Dr. Jacob Lassner'ın *The Jewish Discovery of Islam*, ed., Martin Kramer (Tel Aviv: The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, 1999) başlıklı kitapta yazdığı “Abraham Geiger: A Nineteenth-Century Jewish Reformer on the Origins of Islam” (ss. 103-137) bölümün çevirisidir. Yahudilikle alakalı bazı terimlerin çevirisinde yardımını esirgemeyen Prof. Dr. Salime Leyla Gürkan'a şükranlarımı sunarım. (çev.)

* Arş. Gör., Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı [Research Assistant, Düzce University, Faculty of Theology, Department of Tafsir], nsekiz21@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3123-4371.

² Arap dili, edebiyatı, kültürü, tarihi vb. konularla uğraşan oryantalistlere verilen ad. (çev.)

³ *Was hat Mohammed aus dem judenthume aufgenommen? Eirie von der Königl. Preussischen Rheinuniversität gekrönte Preisschrift* (Bonn: F. Baaden, 1883); İngilizce çev., *Judaism and Islam*, çev. F. M. Young (Madras: M.D.C.S.P.C.K., 1989); Moshe Perlmann'ın önsözüyle tekrar basım (New York: Ktav Publishing House, 1970), çalışma boyunca esere atıflar *Judaism and Islam* olarak yapılacaktır.

olarak ifadelerinin tamamen kendisine ait olduğunu, ilahî vahiy tarafından konuşturulan bir dilden ziyade Yahudi etkisine maruz kalan verimli bir insan zihninin ürünü olduğunu zımnen ifade ediyordu.

Geiger'ın masraflarını kendisi karşılayarak yayımladığı bu genişletilmiş tezi büyük beğeni topladı ve 1830'larda hazırlanmış bir doktora tezinin tüm sınırlılıklarıyla birlikte ilgi çekici ve kuşkusuz önemli bir çalışma olarak kabul gördü.⁴ Geiger'ın kitabı, 19. yüzyıl boyunca ve sonrasında bile İslam'ın kökenleriyle alâkadar olmaya devam eden mütefekkir bilginler için bir hareket noktası oldu. Yüzyılın belki de en büyük Sâmi dilleri uzmanı olan Theodor Nöldeke (1836-1930), 1860 yılında, Geiger'ın çığır açan çalışmasının revizyona ihtiyaç duymasına rağmen, her anlamda bir klasik olduğunu ifade etmiştir.⁵ 1902'de Geiger'ın çalışması yeniden basıldığında, önde gelen Arabistler tarafından ise daha az olumlu değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Hubert Grimme (1864-1942) ve Josef Horowitz (1874-1931) bu çalışmayı geriye doğru bakıldığında yetersiz bulmuş ve Geiger'ın çalışması yayımladığından beri yetmiş yıl içinde pek çok yeni kaynak gün ışığına çıktığı için, Kur'an üzerindeki Yahudilik etkisinin araştırılmasının daha karmaşık bir kavramsal odak ve Geiger'ın mütalaa ettiğinden daha geniş bir birincil kaynak yelpazesi gerektirdiği sonucuna varmıştır.⁶

Bu gelişmeler, İslam'daki Yahudiliğe ait konular üzerine yeni çalışmalar yapılmasına yol açtı. Ancak sonraki yazarların en titizleri bile, örneğin Heinrich Speyer (1897-1935), Geiger'ın bu alandaki kalıcı yerini kabul etmek zorunda kaldı. Geiger'dan neredeyse bir asır sonra kitabını yazan Speyer, selefinin, İslam Peygamberi'nin Kitab-ı Mukaddes'in tarihi ve öne çıkan şahsiyetlerine ilişkin düşüncelerini izah etmek için Yahudi ve Müslüman kaynaklardaki büyük birikimi bir araya getirme becerisini hala takdir edebiliyordu.⁷ Geiger tüm sınırlılıklarıyla birlikte, şu anda bile, [Hz.] Muhammed'in peygamberliği ve inancına ilişkin erken modern dönemde yapılan araştırmaların basit bir aynasından daha fazlası olarak okunabilir.

Freytag'ın öğrencisi, her anlamda olmasa da birçok anlamda, konuyla alakalı yarışmaya katılmak için en uygun adaydı. Geiger, katı bir geleneksel Yahudi arka plana sahip, İbrance aslından Kitab-ı Mukaddes'i üç, Mişna'yı dört ve Talmud'u altı yaşında okumaya başlayan dâhi bir çocuktur. Geiger'ın kutsal metinleri kavrama yeteneği karşısında formel dinî eğitim kısa bir süre sonra yetersiz kalmaya başladı. Bunun sonucunda, geleneksel Yahudilik eğitimi veren kurumdaki dersleri bırakarak eğitimine evde devam etti. İlk olarak babasının gözetimi altında,

⁴ Geiger'ın çalışması üzerine yazılan değerlendirmelerin listesi için bk. Victor Chauvin, *Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux Arabes publiés dans l'Europe chrétienne de 1810 à 1885* (Liege-Leipzig: H. Vailant-Caimanne, 1892-1922), 10/4-5; ayrıca bk. Gustav Pfänmüller, *Handbuch der Islam-Literatur* (Berlin: W. de Gruyter, 1923), 98 vd.

⁵ Theodor Nöldeke, *Geschichte des Qörans*, ed. Friedrich Schwally (Leipzig: T. Dieter, 2. Basım, 1909-38), 208 vd; Nöldeke'nin yorumlarının devamı ilk olarak 1860'ta yapılan Göttingen baskısında yayımlanmıştır.

⁶ Hubert Grimme'nin yorumu için bk. *Orientalistische Literaturzeitung* 7 (1904), 226 vd.; J. Horowitz'in yorumu için bk. *Zeitschrift für die hebräische Bibliographie* 6 (1903), 10.

⁷ Heinrich Speyer, *Die biblischen Erzählungen Un Qoran* (Berlin: y.y., 1931), vii-viii.

sonra kabiliyetli bir Talmud alimi olan üvey ağabeyi Solomon'dan ders aldı. Ailesi her ne kadar üstün yetenekli çocuklarının öncelikli olarak klasik Yahudi kaynakları tahsili görmesini istese de -babası ve ağabeyi eski usûlde hahamlardı- genç Geiger, Frankfurt'un nispeten özgür ortamında kendine daha geniş ilgi alanları edindi.⁸

Frankfurt'ta Aydınlanma ruhuyla kendilerinden geçen Yahudi gençler, üniversite eğitime hazırlık olarak çok çeşitli seküler dersler sunan bir Yahudi kurumu olan Filantropin Okulu'na⁹ kaydolmaya can atıyorlardı. Geiger'ın ailesi, seküler eğitimin oğullarını ifsat edebileceğinden korktuğu için Filantropin Okulu'nu uygun bir yer olarak görmüyordu. Ancak onun entelektüel ilgilerini ve üniversite eğitimi arzusunu bastıramadılar. Sonuç olarak Geiger, biraz yüzeysel bir şekilde Yunanca ve Latince bilgisinin yanı sıra edebî Almanca'da da kendini son derece geliştirdi. Tüm bunlar, modern üniversitenin seküler dünyasına büyük bir sıçrama yapabilmesi için ona zemin sağladı.

Geiger 1829'da Heidelberg Üniversitesi'ne kaydoldu ve ardından Bonn Üniversitesi'ne geçiş yaptı. İbrânîce ve Arâmîce kaynaklar hakkındaki derin temeli ve nazarî Yahudi teolojisine (Jewish speculative theology) olan özel ilgisi göz önüne alındığında, Geiger doğu dillerine ve genel felsefeye yöneldi. Ama aynı zamanda, beşerî bilimlerdeki formel eğitim eksikliğinden ötürü pek iyi bir temele sahip olmadığı konular olan kültürel tarih ve klasik filoloji eğitimi alma ihtiyacı hissetti. Geiger Bonn'da, onun gibi Aydınlanma'nın ürünlerine kendilerini kaptırmış ve 19. yüzyıl Yahudiliğinin dinî ve entelektüel hayatında onun gibi önemli rol oynayacak olan Yahudi gençleriyle tanıştı. Üniversite eğitimi tamamlandıktan sonra Breslau'da vaiz olarak göreve başladı. İlerleyen süreçte Reformist Yahudiliğin önde gelen savunucularından biri oldu

⁸ Geiger'ın ölümünden sonra Sami dilleri uzmanı yakın arkadaşı Joseph Derenbourg tarafından yazılan takdir yazısı için bk. *Abraham Geiger* (Paris: y.y., 1875); Geiger'ın hayatı ve çalışmaları hakkındaki en detaylı bilgiler oğlu Ludwig tarafından Geiger'ın doğumunun yüzüncü yıl dönümünde Alman-Yahudi bilim dünyasının çeşitli önde gelen isimleriyle ortaklaşa hazırladıkları eserde bulunmaktadır. k. Ludwig Geiger vd., *Abraham Geiger: Leben und Lebenswerk* (Berlin: G. Reimer, 1910). Oğlu, biyografi bölümünde babasının gençlik yıllarını anlatmaktadır. Geiger'ın Frankfurt, Heidelberg ve Bonn'daki ilk yılları hakkında bk. 5-19; Ayrıca bk. Max Wiener, *Abraham Geiger and Liberal Judaism* (Philedelphia: Jewish Publication Society of America, 1962). Wiener'in çalışması, kısa bir biyografinin ardından Geiger'ın yazışmalarından, çalışmalarından, vaazlarından ve baş makalelerinden alıntılardan oluşmaktadır. Geiger'ın çalışmalarının bir kısmı, ölümünden sonra oğlu Ludwig tarafından yayımlanmıştır. Bunun için bk. Ludwig Geiger, *Abraham Geigers Nacgelassene Schriften* (Berlin: Louis Gerschel, 1875-1878); Hebrew Union College-Yahudi Din Enstitüsü, Geiger'ın ölümünün yüzüncü yıldönümünü anma amacıyla bir sempozyum düzenlemiştir. Sunulan bildiriler için bk. Jakob J. Petuchowski, *New Perspectives on Abraham Geiger* (New York: Hebrew Union College, 1975).

⁹ İngilizce "Philanthropin School" olarak bilinen ve Yunanca aslında "insanlığın yeri" anlamına gelen, Yahudilere ait ilk ve ortaokul eğitimi veren kurum. (çev.)

ve Yahudiliği ve Yahudileri tarihsel açıdan araştıran *Wissenschaft des Judentums* (Yahudilik Bili-mi) hareketine¹⁰ katılan üniversite eğitimi almış Yahudiler için merkezi bir figür haline geldi.¹¹

Geiger için, Marburg Üniversitesi'nce kabul edilen ve kendisine doktora payesi kazandı-ran tezi, zamanın bilimsel ve estetik anlayışlarına ayak uydurmak ve Yahudilik araştırma ve pratiklerini daha açık görüşlü kılmak için ömür boyu sürecek bir arayışın başlangıcıydı. O Ya-hudileri, toplum tarafından kabul görmüş Yahudi deneyiminin dar çerçevesinden değil, -bu çalışmada Yahudilik ve İslam olarak karşımıza çıkan- daha büyük bir medeniyet hikayesinde kökleri bulunan bir halk olarak görmüştür. Onun tezi, aynı zamanda, 19. yüzyılda hala güçlü bir şekilde sürdürülen bariz Hıristiyan önyargısından kurtulmaya çalışan bir oryantalist bilim adamının özünde bulunan değeri ortaya koymuştur. Bu anlamda Geiger'ın Yahudi kaynakları ile Kur'an arasındaki ilişki üzerine yaptığı çalışması, Geiger ve onun gibi diğerlerinin, dinî apo-lojistlerin elinden kurtulmasına ve muteber bir disipline dönüşmesine yardım ettiği modern karşılaştırmalı dinler alanındaki ilk teşebbüslerden biri olarak görülebilir.

Saygı Duyulan İslam

Geiger genel anlamda İslam'ın saf tektanrıcılığına ve Müslüman inancıyla ilişkilendirdiği özgür sorgulama ruhuna son derece saygı duyuyordu. 1865 yılında yayımlanan Yahudilik ve tarihi üzerine yazdığı bir dizi makalede o, "bilim ve felsefenin geliştirilmesine her zaman imkân tanıyan" İslam'la, "bilim ve akıl nefretini her geçen gün daha fazla besleyen" modern dönem öncesi Hıristiyan kilisesini karşılaştırır. Kilisenin meydana getirdiği bu ruh hali içerisinde, Ya-hudilik İslam hakimiyeti altında olduğu gibi kendini geliştirememiştir.¹² Geiger daha sonra, onun nazarında entelektüel yaklaşımların en uç noktalarına ulaşabilen Yahudiler üreten kültü-rel açıdan zengin bir ortam olan Müslüman İspanya'nın anılarından bahseder. Görünen o ki Geiger'ın tasavvurunda Müslüman İspanya'nın entelektüel ortamı, mevcut bilginin bayraktar-lığını üstlenen üniversite eğitimi almış Yahudilerin yetiştiği yer olan 19. yüzyıl Almanya'sıyla benzerlik taşıyordu. Bu benzerliğin, ödül alan çalışmasını yazdığı dönem de dahil olmak üzere, Geiger'ın gençlik yıllarındaki bakışını öteden beri etkilemiş olması kesinlikle mümkündür.

¹⁰ Amacı Yahudilik tarihini yeniden yazmak ve Yahudi kutsal metinlerini yeniden tasnif etmek olan, Ya-hudiliği eski usullerden kurtarıp moderniteye uyumlu hale getirmeye çalışan 19. yüzyılda Alman-Yahudileri arasında ortaya çıkan hareket. (çev.)

¹¹ Breslau'daki kalıcı görevinden önceki hahamlık yılları hakkında bk. Geiger, *Leben und Lebenswerk*, 19-49. Kalıcı olarak Breslau'ya yerleştiği yıllar hakkında ise bk. 50-174; Söz konusu dönemin daha geniş bir arka plan değerlendirmesi için bk. Ismar Schorsch, *From Text to Context* (Hanover, N.H.: University Press of New England, 1994).

¹² Abraham Geiger, *Das Judentum und seine Geschichte* (Breslau: Schletter, 1865). Charles Newburgh tara-fından yapılan yetersiz bir İngilizce çevirisi için bk. *Judaism and its History in Two Parts* (Hanover, N.H.: University Press of America, 1985). Alıntılar İngilizce çeviriden yapılmaktadır; ancak çeviriyi ifadeye daha uygun hale getirmek için bazen değişiklikler yapıyorum. Yukarıda belirtilen alıntıyla ilgili olarak bk. Gei-ger, *Judaism and its History*, 354. Geiger'ın bu çalışması boyunca İslam hakkındaki yorumlarının genel tonu -her ne kadar Avrupalıların İslam ve Müslümanlara yönelik çağdaş eleştirilerinden uzak durmaya çalışsa da- oldukça sert ve bazen de küçümseyicidir. Örneğin bk. "İslam" başlıklı 4. Bölüm, 247-259.

Freytag'ın hocası ve modern Arapça araştırmalarının kurucusu Antoine-Isaac Silvestre de Sacy (1758-1838), çok geçmeden Geiger'ın çalışması üzerine uzun bir değerlendirme yazısı yazmıştır.¹³ Yahudilik ve Yahudilere son derece ilgi duyan bu büyük Arabist, yazarı engin bilgisinden dolayı tebrik etmiş ve İslam araştırmasını dinî polemikten uzak tuttuğu için onu şu ifadelerle övmüştür: "O (Geiger), önyargılı olarak adlandırdığım önceki tüm tartışmaları boşa çıkarmıştır". Bununla birlikte, Silvestre de Sacy bile Geiger'ın [Hz.] Muhammed hakkındaki değerlendirmelerinde biraz fazla yüce gönüllü olduğuna dikkat çekmeden edememiştir.¹⁴

Geiger, [Hz.] Muhammed'i bir *Schwärmer*, yani "istekli" anlamında, dinî tabirle tarafsız olarak bakıldığında "gayretli", suçlama gözüyle bakınca ise "fanatik" anlamına gelebilen bir vasıfla niteler. Bununla birlikte, Geiger'ın değerlendirmelerinin genel durumu, uzun zamandır süregelen Hıristiyan geleneğinin aksine, İslam Peygamberi'ni kendi çıkarlarının peşinde koşan bir maceraperest olarak görmediğini açıkça ortaya koymaktadır. [Hz.] Muhammed'in Yahudilik ve Yahudilere karşı son derece eleştirel tutumu ve hasmane tavrı, Kur'an'da ve diğer İslamî kaynaklarda açıkça görülmektedir. Yine de Yahudi Geiger -üstelik o zamanlar kürsü hahamı olma yolundaydı-, [Hz.] Muhammed'in samimi dinî inançlarıyla hareket ettiğini düşünüyordu: "Muhammed'i kasıtlı olarak aldatan bir düzenbaz olarak gördüğümüz asla zannedilmesin. Muhammed ilahî görevine bizzat ikna olmuş gerçek bir istekli gibi görünüyor."¹⁵ Geiger'a göre [Hz.] Muhammed, karşılıklı iyilikleri için dünya dinlerini İslam bayrağı altında birleştirme fikrini kesinlikle kafasına koymuştu. [Hz.] Muhammed verdiği kararların her birini samimi bir şekilde ilahî vahyin bir ürünü olarak görüyordu. Hiç şüphe yok ki, Geiger'a göre, [Hz.] Muhammed'in Yahudi kabilelerini Medine'den sürmesi, Hayber'deki Yahudi muntkasına düzenlenen saldırı ve Benî Kurayza'nın yetişkin erkeklerinin öldürülmesi de buna dahildir. "Kabul edilmelidir ki, İslam Peygamberi'nin güç hırsı ve arzusunun eylemlerini tetiklediği zamanlar olmuştur, ancak yine de Avrupalılar tarafından kendisine layık görülen ağır değerlendirmeler haksızdır."¹⁶

Kendisini "Aydınlanma düşüncesinin" temsilcisi olarak gören Silvestre de Sacy, Geiger'ın tezi hakkında yazdığı değerlendirmesinde [Hz.] Muhammed'i olumsuz ifadelerle vasıflamaya devam eder. [Ona göre] İslam Peygamberi, "maharetli bir sahtekârdı, tüm eylemlerini önceden tasarlıyor ve muhteris projelerinin başarısını temin eden ve lehine olan her fırsatı soğukkanlılıkla değerlendiriyordu."¹⁷ Silvestre de Sacy, [Hz.] Muhammed'den, kendi memleketi Fransa'nın dinî ve siyâsî düzeninden beklediğinden daha yüce bir ahlakî davranış düzeyi talep

¹³ *Journal des Savants* (1835), 162-74.

¹⁴ *Journal des Savants* (1835), 163.

¹⁵ Geiger, *Judaism and Islam*, 24.

¹⁶ Geiger, *Judaism and Islam*, 25.

¹⁷ *Journal des Savants* (1835), 164. Sacy ayrıca, Geiger'ın Kur'an'daki alıntı kelimeleri tespit etmek için Yahudi kelime dağarcığını kullanmasıyla ilgili bazı esaslı eleştiriler de yapmıştır. Geiger bu yönteminin Yahudilerden doğrudan bir alıntı yapıldığını ortaya koyduğuna inanıyordu. bk. 165 vd.

etmiş görünüyor. Ne de olsa o yaşamı boyunca, Eski Rejim'i,¹⁸ Fransız İhtilali'ni, Terör Dönemi'ni,¹⁹ Napolyon Savaşları'nı ve monarşiyi yeniden tesis eden siyaseti bizzat tecrübe etmişti. Ayrıca Sacy'ninki, Geiger'ı [Hz.] Muhammed'e ve dolayısıyla İslam'a aşırı sempati duyduğu için eleştiren tek değerlendirme de değildi.²⁰

Üçüncü dünya tarihinin yaşandığı bugünün ortamında, Geiger'ın "Müslümanlara" ve kültürlerine sempati duyduğunu söylemek zordur.²¹ Onun kesinlikle polemik amaçlı olmayıp aksine akademik olan amacı, hiç beklenmedik bir dönemde özel bir ilgiye mazhar olmuştur. Ödüllü tezin yazılışından yaklaşık altmış yıl sonra, bir üniversite profesörü olmayan ama Hindistan/Delhi Cambridge Misyonerliği'nin başı olan Papaz G. A. LeFroy, misyonerlerin yerli Müslümanları Hıristiyanlaştırmada kullanmaları amacıyla Geiger'ın çalışmasını İngilizce'ye çevirmesi için, Delhi Misyonerliği'ne yardım amacıyla kurulan Kadınlar Birliği'nin bir üyesi olan Bangalorlu Bayan F. M. Young ile anlaştı. Delhi Birliği misyonerleri, tüm Müslümanlar tarafından en kutsal kabul edilen metnin aslında Yahudilere ait olduğunu göstererek, Hıristiyanlığı daha fazla takdir etmeleri için yerlilere ilham vermeyi umdular. Geiger'ın ödüllü çalışmasını yazarken düşündüğü şey tam olarak bu değildi. Aksine bu çalışma, her durumda, onun geniş birikimine ve Yahudi ve İslam geleneği arasındaki önemli bağlantılara saygısının bir nişanesiydi. İngilizce çeviri 1898'de yayımlandı ve Müslümanların Kur'an'ın ilahî olarak yazıldığına dair iddialarına karşı daha duyarlı bir başlık taşıyordu. *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen?* (Muhammed Yahudilik'ten Ne Aldı?) başlığının İngilizce hali öylece *Judaism and Islam* (Yahudilik ve İslam) şeklinde yayımlandı.

Ne yazık ki Geiger kendini İslam araştırmalarına hasretmedi ve bir daha hususiyetle İslam'ı veya Müslümanları ele alan hiçbir çalışma yayımlamadı. Bunun yerine, enerjisini ve muazzam analitik yeteneğini Yahudi kaynakları ve Yahudilik reformu üzerine yoğunlaştırdı.²² Hal böyleyken, çoğu Yahudi olan ve Geiger gibi gençlik yıllarında klasik Yahudi kaynakları eğitimi alan pek çok bilim adamı onun açtığı yolu takip ederek, Yahudiliğe ait konuların İslamleştirilmesiyle ve daha genel olarak İslam inancının ve toplumunun kökenleriyle belli aralıklarla uğraşmıştır.²³

¹⁸ Fransa Krallığı'nın Geç Orta Çağ'dan (15. yüzyıl sonları), 1789'daki Fransız İhtilali'ne dek süren siyasi ve sosyal sistemi. (çev.)

¹⁹ Fransız İhtilali'ndeki en kanlı devre. (çev.)

²⁰ Örneğin H. Ewald'ın değerlendirmesi için bk. *Göttingische gelehrte Anzeigen* 1 (1834), 438-40

²¹ Geiger'ın, daha sonradan Yahudilik ve tarihi üzerine çalıştığı dönemde bile, İslam'ın manevi bileşenlerine ve ilk Müslümanların entelektüel arka planı hakkında son derece eleştirel olmaya devam ettiği unutulmamalıdır.

²² Geiger'ın yayımlanan çalışmalarının tam listesi için bk. Geiger, *Leben und Werke*, 414-470.

²³ Söz konusu çalışma örnekleri için bk. Max Grilnbaum, *Neue Beiträge zur semitischen Sagenkunde* (Leiden: Brill, 1893); Hartwig Hirschfeld, *Jüdische Elemente im Qoran* (Berlin: y.y., 1878); Israel Schapiro, *Die haggadischen Elemente im erzählenden Teil des Korans* (Berlin: G. Fock, 1907); D. Sidersky, *Les origines des légendes musulmanes dans le Coran* (Paris: Geuthner, 1933); Abraham I. Katsh, *Judaism in Islam* (New York: Sepher-Hermon Press, 1980). Gustav Weil, *Biblische Legenden der Muselmänner* (Frankfurt a. M.: Literarische Ans-

Kültürün aktarımı ve erken dönem Arap tarihçiliğinin sübjektifliği hakkında bugün bildiklerimiz göz önüne alındığında, Geiger ve 19. ve 20. yüzyıldaki haleflerinde bize naif ve yargılayıcı gelecek çok şey vardır. Yahudi ve Müslüman geleneklerindeki en anlaşılması güç benzerlikler, doğrudan kültürel ödünç almanın kanıtı olarak kabul edilmiştir. Farklıklar ise çoğu kez metinsel çarpıtma ve saptırma olarak yorumlanmıştır. Bilgili oryantalistler, ne kadar İslam'a sempati duyarlarsa duysunlar, Müslümanlar tarafından Tanrı'nın ebedî ve değişmez kelâmı olarak tazim edilen Kur'an dahil olmak üzere, Orta Çağ Müslümanlarını, doğrudan veya dolaylı olarak, Müslüman kutsal kitabına bilgi sağladığı söylenen Yahudi rivayetlerini doğru bir şekilde alıntılama ve yeterince dipnot vermemekle suçlamışlardır. Bu genel suçlama, açıkça söylenmiş ya da ima edilmiş olsun fark etmez, şu iki şüpheli varsayım dayanmaktadır: 1. Yazınsal eserlerin aktarımı bilinçli olarak Müslümanlar tarafından başlatılmış ve dikkatlice planlanmıştır. 2. Eserler her zaman, ödünç alanların ulaşabileceği bir konumda olmuştur. Her iki varsayım da yakından bağlantılı kültürlerin -özellikle temasın erken ve akışkan aşamalarında- karmaşık etkileşimini yansıtmaktan uzaktır. İsrailoğulları tarihinin Yahudiler ve Müslümanlar arasında tartışma konusu olduğu kesindir. Fakat ödünç alanın (*borrower*) dinî geleneğinin ödünç alınan gelenekten farklı kılınış tarzı, her zamankinden daha ince ve kesinlikle ilk oryantalistlerin farkına vardıklarından daha incelikliydi.²⁴

Müslüman-Yahudi Ortak-Yaşamı

Oryantalistler daha sonraki zamanlarda, "entelektüel münasebetler" yani muzaffer Müslüman ordular müminleri antik dünyanın felsefî ve bilimsel mirasını tevarüs etmiş medeniyetlerle doğrudan temasa geçirdikten sonra oluşan Yahudi-Müslüman münasebetleri hakkında oldukça farklı bir bakış açısı benimsediler. Bu dönemde, en azından felsefe ve bilim açısından Yahudiler ve Müslümanlar arasında kurulan entelektüel temas, açık bir bilgi paylaşımı ve ortak bir fikir lügatçesi olarak ön plana çıkarıldı. Yüceltilen Yunan geçmişi, her iki dinin mensupları tarafından incelendiğinde, Yahudiler ve Müslümanlar arasında tartışılan bir konu olmaktan ziyade her iki tektanrı toplulukta ortak olarak bulunan entelektüel ve dinî noktaları şekillendirdi. Bu, modern bilim adamları tarafından hakkaniyetle kayıtlara geçirilmiş ve üzerinde görüş birliği sağlanmış bir gerçektir.

Geiger'ın sığ ve dar kafalılığın ötesine geçebilecek bir Yahudilik formüle etme konusundaki ilgisi göz önüne alındığında, Orta Çağ Yahudi ve Müslüman filozoflarının entelektüel sinerjisinin kendi keskin zekası için hiçbir zaman ilgi çekici konulardan biri haline gelmemiş olması garip görünebilir. Geiger bu entelektüel ortamı kendi akademik çalışmalarının ana hedefi haline getirmiş olsaydı onu nasıl tasvir edeceği ve her zamanki dikkatli üslubu ve çarpıcı

talt, 1845), ing. çev., *The Bible, the Koran and the Talmud* (London: Longman, 1846); Geiger'ın son derece analitik çalışmasının aksine Weil'in çalışması tamamen tasvirîdir.

²⁴ Bu meseleyi şu çalışmamda ele aldım, bk. *Demonizing the Queen of Sheba* (Chicago: University of Chicago Press, 1993), 5 ve 6. Bölümler.

analitik beceriyle ele alarak Orta Çağ Yahudi ve Müslüman düşünürlerinin etkileşimini, kadim inançlarını kendi çağlarının en iyi entelektüel ve ahlakî dürtülerine uyarlamaya çalışan modern Yahudilere uygun olarak nasıl telakki edebileceği hakkında sadece tahminde bulunulabilir.²⁵

Çağdaşlarının çoğu gibi Geiger da Yahudi-Müslüman dünyasının entelektüel ortamından sitayişle bahsetmiştir. Nitekim o, Hıristiyan hakimiyetinin aksine İslam hakimiyeti altında yaşadıklarında, İspanyol Yahudileri arasında canlı bir kültürün geliştiğini kabul etmiştir.²⁶ Reformist gündemi ve daha genel olarak *Wissenschaft des Judentums* bir tarafa, İslam hakimiyeti altındaki Yahudilerin kutsal kitapların anlamı, Yahudilerin ilkeleri ve daha gelişmiş bilimsel araştırma yöntemleri hakkında daha derin bir kavrayışa sahip olduklarını iddia etmiştir.²⁷ Özetle, Müslüman İspanya Yahudileri, Yahudiliğin tarihindeki en iyi dönemi 19. yüzyılın şartlarına uyarlama projesi için Geiger'ın önemsedığı türden araçlara sahipmiş gibi görünüyordular.

Gerçekten de zarif estetiği, entelektüel zevkleri ve herkese gösterdiği nezaket anlayışıyla İspanyol Yahudiliği gizemi, Aydınlanma'yı benimseyen Alman-Yahudileri arasında kök salmıştı. 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Sefarad (İspanya) Yahudilerini Aşkenaz (Batı Avrupa) Yahudilerine tercih eden bariz anlayış çoktan ortaya çıkmıştı. İspanya hakkındaki kısa değerlendirmesinden yaklaşık yirmi yıl önce sinagog ayinleriyle alakalı bir tartışmaya katılan Geiger, İspanyol dinî şiirini, Alman mabetlerinde düzenli olarak okunan Aşkenaz *piyyuflarına*²⁸ gramer, edebî ve felsefî açılardan üstün olduğu gerekçesiyle hararetle savunmuştur. İbrânîce'nin yüksek sesle okunması gereken yerlerde diğer reformistler gibi o da Sefarad okunuşunu tercih etmiştir. Hiç şüphe yok ki, kutsal dilin, Hıristiyanların Yahudilerle alay ettiği Yahudi-Alman lehçesi olan Yidiş gibi kulağa gelmemesine yönelik genel olarak hissedilen bir ihtiyaç vardı.²⁹

Geiger'ın İspanya Yahudiliğini övmesi, bilgili İspanyol atalarını eleştiremeyeceği anlamına gelmez. Nitekim o, İspanyol Yahudiliğinin entelektüel canlılığını itiraf ettikten sonra, özellikle İspanyol Yahudilerinin en etkili düşünürleri olan filozofların yönelimi konusunda tereddüt etmiştir. Orta Çağ felsefesini, basitçe Orta Çağ veya kadim Yahudiliğin bir kalıntısı değil de mükemmel bir modern Yahudi olarak tanımlanmak isteyen biri için pratik önemi olmayan ve bu nedenle sınırlı bir disiplin olarak görüyor gibidir. İbn Meymûn dışında Orta Çağ filozoflarını, gündelik dünyayla ilgilenmeyen, Talmud'u öğrenmeye isteksiz ve anlaşılması güç düşünürler olarak görmüştür. Bu düşünürler, Geiger için gerçekten önemli olan hususun, yani Yahudi-

²⁵ Geiger elbette Yahudi filozoflara ilgi duymuş ve onlara bir nebze dikkatini vermiştir. Bununla birlikte onlar, akademik çalışmalarının tam listesinden kolayca anlaşılabilirliği gibi, Geiger'ın gerçek ilgi alanı, yani Yahudi hukukunun ve ibadetlerinin gelişimi noktasında oldukça ikincil seviyede kalmışlardır.

²⁶ İspanya Yahudiliği hakkında detaylı değerlendirmeleri için bk. Geiger, *Judaism and its History*, 8-10. Bölümler.

²⁷ Geiger, *Judaism and its History*, 352.

²⁸ Piyyut: Musevî ayinlerinde veya ibadet ederken söylenen dinî şarkılar. (çev.)

²⁹ Sefarad üstünlüğü miti hakkında geniş bilgi için bk. Schorsch, *From text to Context*, 71-92.

liğin uzun tarihi boyunca içinde geliştiği hukukî-tarihsel bağlamı yeniden keşfetmenin peşine düşme dürtüsünden yoksun ve eğitimsiz bireyler olarak karşımıza çıkarlar.

Geiger'a göre Yahudi inanç ve ibadetlerinin doğru bir şekilde anlaşılması için, ortaya çıktıkları vasatın tahlil edilmesi gerekir. Bu sadece sonraki Yahudilik tecrübesi için değil, aynı zamanda Kitab-ı Mukaddes dönemi için de geçerlidir. İleri Kitab-ı Mukaddes tenkidinin geniş ana hatlarına aşına olan ve sempati duyan Geiger, İbrânîce kutsal metinlerinin tarihini, halkın tarihiyle iç içe geçmiş olarak görmüştür. Bu nedenle Kitab-ı Mukaddes metnini tek bir yüce vahyin ürünü olmaktan ziyade tarihsel ihtiyaçlara bir yanıt olarak görmüştür. Bu kabulden hareketle o, bilim adamlarının, eski İsrail dininin manevi tarihini Kitab-ı Mukaddes'in zahiri (oluşum) tarihinden hareketle yeniden inşa etmelerinin mümkün olduğunu düşünmüştür. Ancak Geiger'ın temel meselesi Kitab-ı Mukaddes değildi. Onun asıl ilgisini çeken, hahamların eserleri ve bu eserlerin ortaya çıktığı ortamdı. Zira modern çağa adım atan çağdaş Yahudilerin bakış açısına ve davranışlarına hakim olmaya devam eden bu hahamların dünyasıydı.

Rabbanî kaynakların bağlamsallaştırılması salt entelektüel bir faaliyet değildir. Geiger'a göre Yahudi inanç ve ibadetlerinin doğru bir şekilde anlaşılması, gerçekten modern olan Yahudilerin, geçmişin yararlı fikirlerini ve uygulamalarını yeniden şekillendirilmiş biçimde muhafaza ederek Yahudi yaşamını yeniden inşa etmelerini mümkün kılar. Aynı zamanda Geiger, eski bir zaman ve mekanda yararlı olabilecek, ancak kendi çağında kendisi ve diğer Alman reformistler tarafından anakronizm olarak kabul edilebilecek şeyleri terk etmemizi salık verir. Reform hareketi, farklı olmanın işlevini yitirmesi nedeniyle itibarını kaybetmiş bir milletin aksine, Yahudileri her şeye kucak açan bir Alman toplumu içinde kabul gören bir dinî grup haline gelmeye çağırıyordu. Yahudilik, eski Yahudi tikelciliğinin ideolojik ve ritüel kalıntısından ziyade, evrensel değerler taşıyan, tüm zaman ve mekanlarda uygulanabilir bir din olarak görülmeliydi. İşte bu yüzden Geiger, Orta Çağ ile hatta Yahudi-Müslüman simbiyozu (ortakyaşam) olarak ifade edilmeye başlanan nispeten hoşgörölü ortamıyla bile tatmin olmuyordu. Yahudiliğin geçmişi, düşünce ve faydalı davranış biçimleri için pek çok imkân sağlayabilirdi. Gelgelelim Geiger için, müspet Müslüman İspanya tecrübesine rağmen geçmişin en iyi dönemleri bile bugünü inşa edecek modeller sunmuyordu.³⁰

Geiger'ın entelektüel arayışları, çağdaş Yahudi yaşamını reforme etme tutkusundan dolayı esasen Yahudi hukuku ve kurumlarının tarihiyle sınırlıydı.³¹ İslam'a gelince, İslam'ın kö-

³⁰ Geiger, *Judaism and its History*, 340 vd.

³¹ Geiger'ın tarihsel bakış açısı ve Talmud çalışmaları hakkında bk. Michael A. Meyer, "Abraham Geiger", ve David Weiss Halivni, "Abraham Geiger and Talmudic Criticism", *New Perspectives on Abraham Geiger*, 3-16, 31-41; "Tarihsel Yahudilik" konusunda Geiger ve diğer Aydınlanma çocuklarının, inançlarının tarihsel kökenlerini keşfetmeye çalışan Hıristiyanlar arasındaki benzer eğilimlerden son derece etkilendikleri unutulmamalıdır. Geiger, Hıristiyan Kitab-ı Mukaddes çalışmalarına oldukça aşınaydı ve daha sonradan yazdığı başyapıtı olan *Urschrift und Übersetzungen der Bibel in ihrer Abhängigkeit von der inneren Entwicklung des Judentums* (Breslau: J. Hainauer, 1857) adlı eserinde görülebileceği üzere, bu çalışmalardan çok etki-

kenleri hakkındaki çalışmasından başka İslam hakkında hiçbir çalışma yapmadı. Bu üzücü bir durumdur. Zira derin Yahudilik bilgisi ve muazzam entelektüel kabiliyetiyle, İslam'ın kökenleri ve daha genel olarak İslam üzerindeki Yahudilik etkisini araştırmada daha güçlü bir etkiye sahip olabilirdi -özellikle de [Hz.] Muhammed ve Kur'an üzerine yaptığı ilk çalışmasını takip eden yıllarda gün yüzüne çıkarılan sayısız ve zengin Müslüman ve Yahudi kaynakları göz önünde bulundurulduğunda. Daha net tanımlanmış İslamî konulara kendini vermiş olsaydı, katkılarının aynı derecede çığır açıcı olma ihtimali çok yüksek olurdu. Bununla birlikte, bizi burada ilgilendiren, olabilecek olan değil, olandır.

Pozitivizm ve Filoloji

Yukarıda erken dönem oryantalistlerin fütursuzluğuna ve [Hz.] Muhammed ve İslam'ın kökenlerini tartışırken takındıkları yargılayıcı üsluba değinmiştim. Geiger ve onun yolundan giden 19. yüzyıl bilginleri hakkındaki bu görünüşte sert değerlendirme yanlış anlaşılmalıdır. İslam geleneğinin Yahudi kökenlerini araştırmak hiçbir zaman anlamsız bir girişim olmamış ve Müslüman hassasiyetlerini rencide etmek şöyle dursun, İslam'ın başarısını karalama dürtüsüyle asla hareket etmemiştir. Yahudi bilginler, [Hz.] Muhammed'in yaşamı ve yaşadığı dönem de dahil olmak üzere İslam tarihini yeniden keşfetmeye çalışırken modern üniversitenin genel bakış açısını hevesle benimsemiş ve onu kendi hususi meselelerine göre şekillendirmişlerdir. Özetle, Yahudi olsun veya olmasın, oryantalistler, tıpkı bugün onları eleştirenler gibi, kendi dönemlerinin entelektüel modasının tüketicisiydiler. Pozitivist bir bakış açısıyla yönlendirilen, iyi geliştirilmiş filolojik becerilerle donanan ve araştırma yöntemlerinden son derece emin olan önceki neslin akademisyenleri, metinsel ve ideolojik katmanlarını ortaya çıkarmak için kaynakları olduğu gibi gün yüzüne çıkarma görevini üstlenmişlerdir. Bu indirgemeci teşebbüsün amacı, kendilerini yeni edebî ortamlara saklamış olan eski kaynakları ve fikirlerin özlerini -Geiger ve halefleri söz konusu olunca, İslamî metinlerdeki Yahudi temalarını- yeniden ortaya çıkarmaktı.

Geiger'ın zamanının çok ilerisinde olduğu söylenebilecek bu tür bir edebî arkeolojiyle eş zamanlı olarak, dar bir şekilde tanımlanmış sınırlı ihtiyaçlardan ziyade akademik ihtiyaçlar için geçmişi yeniden yaratmaya yönelik hissedilen bir ihtiyaç vardı. Amaç, gerçekleştirilmiş ya da gerçekleştirilebilir olsun fark etmez, çağdaş değerleri üzerine atfetmekten ziyade farklı bir kültürü keşfetmekti. Günümüzde bazıları bunu boş bir girişim olarak görmektedirler. Hiç kimse kültürel mirası sırtından atmış değildir ve her zaman kendi imajımızda -ya da daha kötüsü, o ânın belirli endişelerine uyan olumsuz bir imajda- "öteki"ni yeniden yaratma tehlikesi söz konusudur. Bu kendini kandırma sürecinin genellikle zor farkına varılır; hatta bazen bilinçaltında

lenmiştir. Geiger'ın Kitab-ı Mukaddes çalışmaları hakkında bk. Nahum M. Sarna, "Abraham Geiger and Biblical Scholarship", *New Perspectives*, 17-30.

bile olabilir. Bununla birlikte, oryantalistleri eleştiren bazılarının iddia ettiği gibi, kültürel bir komplonun parçası olduğunu söylemek zordur.³²

Genel olarak bakıldığında, İslam medeniyetini inceleyen Yahudi oryantalistler, Müslümanlara ve inançlarına zamanın Hıristiyan bilginlerinden çok daha fazla sempati duyuyorlardı. Geiger, İslam ve Peygamberine yönelik birçok iğneli eleştiride bulunmasına rağmen, [Hz.] Muhammed'e Hıristiyan meslektaşlarından daha nazik davranma konusunda başı çekmiştir. O, [Hz.] Muhammed'in cahil olduğunu, zeki ve bilgili kişiler arasında kolay kabul görmesinin zor olduğunu düşünüyordu. [Hz.] Muhammed, yalnızca ileri görüşlülüğü veya olağanüstü ikna gücü sayesinde değil, aynı zamanda çağdaşı olan Müslümanlar esasen Yahudiliğin yeniden biçimlendirilmesi olan bir mesajı zaten kabul etmeye hazır oldukları için başarılı olmuştu.³³

Ancak [Hz.] Muhammed ve inancı hakkındaki bu tür görüşleri bir kenara bırakırsak, Geiger'ın çalışması genel olarak, şaşırtıcı bir şekilde, özellikle kavramsal çerçevesiyle ön plana çıkmaktadır. Onun, Müslümanların dinî iddialarına karşı koyma niyeti olmadan İslam medeniyetini keşfetmek için özel olarak eğitilmiş birinci veya ikinci neslin bilim adamlarının bir ürünü olduğu düşünüldüğünde, bu daha da dikkat çekici bir durumdur. Geiger ve onun gibi düşünen İslam uzmanları, dogmatik teolojiden ve bunun tarihsel yorumlama ve yazma üzerindeki kalıcı etkilerinden genel bir sapma eğilimi gösteriyorlardı. Geiger'ın analizinin zamanının çok ötesinde bir kalitesi de vardı. Kültürel aktarımla alâkadar olan günümüz akademisyenleri bile büyük ihtimalle onu ilginç bulacaklardır. Geiger'ın Kur'an üzerindeki Yahudi etkisini tespit edebilmek için hareket noktası olarak kayıtlara geçen soruları, edebi ve tarihsel araştırmanın epistemolojik temellerine yönelik post-modernist saldırı etki etmekle ilgili sorulara kendinden emin yanıtlar vermeyi isabetsiz hale getirmeden önce, oryantalistik bir eğitimde veya 1960'lara kadar uzanan bir Yakın Doğu çalışmaları programında bir tez önerisinin temeli olabilirdi.

Her şeyden önce, Geiger'ın hem Yahudi hem de İslamî konularda geniş bir bilgisi vardı. Henüz yirmi iki yaşındaki bilgisi etkileyici ve çalışmalarını yaptığı dönem için gerçekten dikkate değerdi. Ödüllü yarışmaya girdiğinde, Geiger o zamanlar matbu baskısı bulunan hemen tüm kaynakların yanı sıra önemli el yazmalarına da ulaşmış ve bunlara müracaat etmiştir. Yüzyılın sonlarında gün ışığına çıkarılan araştırmasının konusuyla doğrudan alakalı sayısız Müslüman ve Yahudi metnine sahip olsaydı, Geiger'ın neler başarabileceğini düşünmek hayal gücümüzün sınırlarını aşmaktadır. Ne olursa olsun, onun başarısı, modern bilim adamlarının dikkatini çekmeye devam eden bir metodolojik dönüm noktası olarak Doğu araştırmalarında bir kilometre taşı temsil etmektedir.

³² Edward Said'in etkileyici kitabı için bk. *Orientalism* (New York: Pantheon, 1978); Said'in çalışmasının yeni baskısı aslında ilk baskısından farklı değildir. Görünüşe göre Said, 19. yüzyıl [İslam] araştırmalarının Yahudi boyutuyla ilgilenmemiştir.

³³ Geiger, *Judaism and its History*, 252, 253.

Geiger'ın Soruları

Geiger, Yahudilik ve İslam hakkındaki çalışmasına bilgi sosyolojisi hakkında genel bir değerlendirmeyle başlar. Bilim adamlarının, dikkatlice oluşturulmuş "bilimsel" projelerin bir sonucu olarak sonradan doğru olduğunu keşfettikleri şeyleri sezgisel olarak kavradıklarını belirtir. Geiger, sezginin kendisinin kültürel olarak inşa edildiği ve bu nedenle bilimsel araştırmayı alt üst edebileceği veya en azından beklenen veya hatta istenen sonuçları elde etmek için araştırmayı şekillendirebileceği şeklindeki çağdaş düşünceyi herhalde garip bulurdu. On dokuzuncu yüzyılın ortaya çıkan halet-i ruhiyesine uygun olarak Geiger, "doğru" sezgiden "bilimsel" anlayışa geçebilme kapasitesine son derece güçlü bir şekilde inanıyordu. Çalışmasındaki tezinin, yani "Kur'an'da [Hz.] Muhammed'in kendisine sunulduğu şekliyle Yahudilik'ten çok şey ödünç aldığı" tezinin uzun zamandır ihtimal dahilinde görüldüğüne işaret eder. Bu nedenle Geiger, sezgisel olarak doğru olmasına rağmen, doktora tezinin çıkış noktasının orijinal olmadığını hiç şüphesiz kabul eder. Yine de Kur'an'ın Yahudi kökenlerine dair genel kabul gören varsayımın -Bonn fakültesinin ve muhtemelen diğerlerinin de görüşünün- gerçekten doğru olduğunu kanıtlamak ona kalmıştır.

Geiger'a göre bu iş, kendisinden önceki bilim adamlarının yaptığı gibi, bağlamından soyutlanmış verilerin bir katalogunu oluşturarak veya Yahudilik'ten yapıldığı aşikar uyarlamaların bir envanterini sunarak yapılamazdı. Bunun yerine, metinsel olguları [Hz.] Muhammed'in yaşamı ve zamanının daha büyük bir resmiyle birleştirmeye çalışmıştır. Bu, hem söz konusu "ödünç alma" ihtiyacını hem de bunun hangi yolla yapılabileceğini ortaya koyarak Yahudi temalarının ödünç alınmasının muhtemel nedenlerini saptayabilecek bir yaklaşımdır.³⁴ Diğer bir ifadeyle o, sonradan Yahudilik araştırmalarında kullanacağı aynı kavramsal çerçeveyi ilk olarak İslam'ın kökenleri meselesine uygulamıştır. Geiger'ın, doktora tezini tamamlamadan önce bile metinlere ve tarihe yaklaşımının geniş ana hatlarının çoktan köklü bir biçimde şekillenmiş olduğunda şüphe yoktur.

Geiger tezine birbiriyle bağlantılı bir dizi soruyla başlar. "Muhammed Yahudilik'ten ödünç almak istedi mi?", "İslam Peygamberi'nin Yahudiliğe potansiyel bir dinî vahiy kaynağı olarak müracaat etmesinin genel bir amacı var mıydı?". Bazı modern akademisyenlere göre, yazarın niyetini açık eden bir açılış sözü iyi bir başlangıç sayılmaz. Ancak Geiger, metinleri ve kültürleri yorumlamak söz konusu olduğunda, on dokuzuncu yüzyıldaki diğer meslektaşları gibi daha cüretkâr bir tutum sergilemiştir. Onun sorduğu sorular, [Hz.] Muhammed'in kendi inancını oluştururken ve Müslümanca bir dünya görüşünü formüle ederken bilinçli olarak Yahudilere ve Yahudi geçmişine başvurduğunu zımnen ifade etmektedir. Kur'an'ın yazarı olarak Tanrı'yı değil, [Hz.] Muhammed'i gördüğü apaçık ortadadır. Nitekim Geiger bunu açıkça belir-

³⁴ Geiger, *Judaism and Islam*, 1-2.

tir: Müslüman kutsal kitabından, yedinci yüzyıl Araplarının edebî hayal gücünün ve kehanet becerisinin ürünü olan “Muhammed’in kitabı” olarak söz eder.³⁵

Geiger çok geçmeden, [Hz.] Muhammed’in Yahudilik’ten ödünç alıp alamadığını sorar. “İslam Peygamberi’nin daha eski bir tektanrıca inançtan ödünç almakta açık bir fayda gördüğünü varsayarsak, Yahudi geleneğine sözlü veya yazılı olarak ulaşma imkânına gerçekten sahip miydi? Eğer sahiptiyse, Yahudi kaynaklarını tahkik etme kabiliyeti yeterli miydi?” Geiger bu soruyu bu şekilde ortaya koyarken, açıkça [Hz.] Muhammed’in eğitime (ya da demeye getirdiği gibi, eğitiminin eksikliğine) dayanarak, Kitab-ı Mukaddes konularının Kur’an ve Yahudi kaynaklarındaki anlatımı arasındaki farklılıkları açıklamak için zemin hazırlamış oluyordu. Yahudilik tarihi üzerine yaptığı sonraki çalışmalarında Geiger, İslam Peygamberi’ni “sağlam bir zihne sahip olmayan kara cahil” şeklinde vasıflar. Nitekim, ödül alan tezinde bu görüşünün temelini zaten atmış, ancak daha yumuşak bir dil kullanmıştır. Dolayısıyla ona göre, [Hz.] Muhammed’in Yahudi kaynaklara doğrudan bir aşinalığı olmamış ve büyük ölçüde, Arapça kaynaklarda adı geçen ve bu nedenle zamanın oryantalistleri tarafından hayal meyal de olsa bilinen “efsanevi” haham “Abdullah b. Selam” gibi İslam’a geçen Yahudi bilginlerin aktardığı rivayetlere güvenmek zorunda kalmıştır.³⁶

Bununla birlikte Geiger, Yahudi geleneğinden farklılaşan tüm noktaların doğrudan cehalet veya Yahudi danışmanlardan edinilen az buçuk bilgiden kaynaklanmadığını kabul eder. [Hz.] Muhammed’in bilindik Kitab-ı Mukaddes ve Rabbanî rivayetlerini çarpıtmasının tek açıklaması “Yahudi kaynaklarına doğrudan aşına olmayışı” olmak zorunda değildir. Geiger, [Hz.] Muhammed’in haham öğretmenlerinden gelişigüzel de olsa öğrendiği otantik Yahudi rivayetlerini kasıtlı olarak değiştirmesinin nedenlerinin olup olmadığını sorgular.³⁷ “Belirli Yahudi temalarını özgürce kullanmak için Muhammed’in hem araçları hem de güçlü bir güdüsü olmuş olsa bile, teferruatlı ödünç almaları engel olabilecek ya da her halükarda ödünç alınabilecek şeylerin kapsamını sınırlayıp daha sonra Müslüman dinleyici kitlesine güvenli bir şekilde tekrarlanabilecek koşullar yok muydu?” Diğer bir ifadeyle Geiger, Kur’an’ın yazarının, kendi dinî mesajını doğrulamak ve Yahudi muhalifleri pahasına yeni bir tektanrıca kimlik oluşturmak için özellikle Yahudi temalarını İslamîleştirilmesi gerektiğinin bilincinde olduğunu varsayar. Bu son varsayımınla Geiger, Müslümanlar tarafından kutsal sayılan işin [Yahudi temalarının İslamîleştirilmesi] bağlamsallaştırılması hakkında daha büyük bir problemi gündeme getirmiş olur. Ya da kendi ifadesiyle: “Yahudilerden ödünç almak, Muhammed’in planının geri kalanıyla uyumlu

³⁵ Geiger, *Judaism and Islam*, 3-4.

³⁶ Geiger, *Judaism and Islam*, 17 vd.; Aynı görüşün tekrarı için bk. Geiger, *Judaism and its History*, 252 vd.

³⁷ Geiger, *Judaism and Islam*, 21 vd.

muydu?''³⁸ Bu soru, ilk kez soruluşundan bu yana geçen 160 yıl³⁹ içinde gücünden hiçbir şey kaybetmemiştir.

En başından beri Geiger, "dinî etki"yi belirleme ve ölçmenin problematik doğasının farkındadır. Kur'an'da ve Yahudi dinî metinlerinde benzer temaların varlığı, Yahudilik ve İslam üzerine yapılan herhangi bir çalışma için önemli olabilir. Ancak Geiger için bu, haddi zatında ya da başlı başına ödünç almanın veya her durumda doğrudan ödünç almanın kesin kanıtı değildir. O, genel nitelikteki birçok dinî fikrin, İslam'ın doğduğu dinî ortamda müşterek ifadelerle bulunduğunu kabul eder.⁴⁰ Geiger bu nedenle, Müslüman kutsal metni üzerinde çok çeşitli olası etkileri mümkün görür. Ona göre bu gerçek, genel olarak tektanrıcılıkta ortak olan birçok ahlakî vecizeyi içeren Kur'an'ın üstünkörü bir okumaya tabi tutulmasıyla bile açıkça görülebilir. Öyleyse, Geiger'ın bilimsel tasavvurunu heyecanlandıran şey söz konusu geniş tektanrı düşüncesi değil, belli başlı materyallerin, Yahudi kökeni teşhis edilebilen yazılı kaynaklardan veya yazılı Yahudi metinlerinden kaynaklandığı varsayılan sözlü rivayetlerden aktarılmasıdır.

Varsayımsal bir ödünç alma hadisesini destekleyecek kaynakları aramak için çok uzaklara gitme cazibesinin farkında olan Geiger, zamanının bir bilim adamı için alışılmadık bir şekilde, ihtiyatlı olunması gerektiğini belirtir. Folklor taksonomilerine (türüne göre sınıflandırma) güvenmediği gibi, bilgiyi sınıflandırma yönteminin kendi çalışması için özellikle yararlı olduğunu da düşünmez. Geiger uzun uzadıya, "geriye yansıtma"dan uzak durmamızı salık verir. Geç döneme ait edebî eserlerin Kur'an'ı yorumlamamızda bize bilgi vermesi, Kur'an metninin bu geç dönem kaynaklardan esinlendiği anlamına gelmez. Son derece farklı kültürlerin masalları ile mitlerini birbirine bağlamak için çok çaba harcanan bir çağda Geiger, tüm tarihin, mitin, edebiyatın ve defalarca tekrar tekrar anlatılan Külkedisi ve Tufan hikayesinin bir varyasyonu olduğu sonucuna varacak biri değildir.⁴¹

Geiger'a göre, metinlerden ortaya çıkan metin ve fikirler, belirli bir mekan ve çağın ürünleridir ve belirli tarihsel koşullar tarafından yönlendirilirler. Sonraki çalışmalarında başvurduğu Müslüman İspanya'daki Yahudilerin olağanüstü entelektüel ürünleri bunun bir örneğidir. Dolayısıyla "Muhammed'in Kur'an'ı", zamanın tarihsel şartlarına bir cevap olarak görülmelidir. Tarihsel şartlara verilen cevapların tasvirini yapmak, genç Geiger doktorasını tamamlamadan on yıl önce ortaya çıkan *Wissenschaft des Judentums* hareketinin en önemli gündemiydi. İşte bu nedenle, Geiger ve İslam'ın kökenleri üzerine yaptığı çalışmasını düşünürken, "İslam araştırmacısı Geiger"ın yanı sıra "Yahudi Geiger" hakkında da düşünmek zorunda kalıyoruz. Geiger'la ilgilenmeye devam eden Arabistler de -İslam'la alakalı tek projesi mevzu bahis tezi olduğu için- böyle yapmak zorundadırlar. Ancak, onu besleyen daha geniş Yahudi bağlamı olma-

³⁸ Geiger, *Judaism and Islam*, 21.

³⁹ Makalenin İngilizce orijinal versiyonunun tarihi dikkate alınmalıdır. (çev.)

⁴⁰ Geiger, *Judaism and Islam*, xxx, xxxi.

⁴¹ Geiger, *Judaism and Islam*, xxxi, xxxii.

dan bu projeyi gerçekten anlayabilir miyiz? Burada sadece Geiger'ın, çalışmasının her yerde apaçık olan ve -Yahudi olsun ya da olmasın- bilim adamları tarafından her zaman takdir edilen geleneksel Yahudi kaynaklarına derin vukufiyetinden söz etmiyorum. Aynı zamanda, Geiger gibi, eski inançlarını modern çağın şartlarına uyarlama imkânının cazibesine kapılan ve "Yahudilik Bilimi"nin özgürleştirici dürtüsünden etkilenen Aydınlanma Yahudilerinin arasında meydana gelen esaslı değişikliklerden de söz ediyorum. Bu açıdan bakıldığında Geiger'ın İslam'ın kökenleri hakkındaki çalışması ve ömrünü adadığı Reformist Yahudilik projesi, tek bir entelektüel yapıda içi içe geçmiştir.

Her ne kadar modern Yahudi tarihi ve düşüncesi üzerine yazan bilim adamlarının dikkatinden kaçmış gibi görünse de, burada "kültürel etki" meselesini de ele almak zorundayız. Geiger'ın İslam'ın kökenlerine ilişkin tezi ile onun, her adımda Yahudi kökenlerinin bilimsel bir açıklamasını gerektiren bir proje olan reformist teşebbüsünün kavramsal temelleri arasındaki ilişki -eğer varsa- nedir?

Her iki proje de karşılaştırmaya dayanır ve metinlerin *sitz im leben*'ı (tarihsel bağlam) ile başlar. Geiger, muhtemel Yahudi etkilerini tespit etmek şöyle dursun, Kur'an'dan bir ayet veya ayet grubu için bir bağlam oluşturmanın çoğu zaman ne kadar zor olduğunu farkındadır. Yorumlama hatasına karşı olasılıkları azaltmak için başlangıçta, ister Yahudi ister Müslüman olsun, daha sonraki kaynaklara güvenme konusunda isteksiz davranmıştır. Bunun yerine, Müslüman kutsal kitabına ilişkin analizini, [Hz.] Muhammed'in Yahudi danışmanlarının bildiği ve bu nedenle onun büyük ihtimalle parçalar halinde ulaşma imkânının olduğu rivayetlere dayandırmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla "Yahudi etkileri" araştırmasının başlangıcı, çeşitli Midraşik literatürün yanı sıra Yahudi kutsal kitabı ve Talmud'daki materyallerle, İslam'ın doğuşundan önce kanonik ve geniş çapta incelenen kaynaklarla sınırlı olmuştur. Midraşik kaynaklar muhtemelen, [Hz.] Muhammed'in misyonuyla uyushabilecek bir metin olan *Tanhuma* ve Geiger'ın, Kur'an'daki [Hz.] Süleyman ve Sebe Kraliçesi kıssasına ilişkin analizinde istifade ettiği tanınmış bir eser olan *Ester Kitabı*'nın şerhi *Targum Şeni* gibi eserlerdir.⁴² Geiger, Orta Çağ'ın büyük Kitab-ı Mukaddes tefsirlerinden bahsetmez. Bu eserlerin en eskisi bile Kur'an'dan çok sonra yazılmıştır. Orta Çağ tefsirlerinin daha eski malzemeler içerdiği kuşkusuz doğrudur, ancak Geiger bu malzemenin çoğu hakkında Talmud çalışmaları üzerinden zaten bilgi sahibidir. O aynı zamanda, *Pirke de Rabbi Eliezer* ve *Sefer ha-Yaşar* gibi daha sonraki Midraşik metinler konusunda da tereddüt içindedir. Çünkü bu metinlerin kesin bir şekilde tarihini verememekte-

⁴² *Encyclopedia Judaica*, "Tanhuma", "Targum Sheni"; Her iki metnin tarihlendirilmesi de oldukça sorunludur. Geiger *Judaism and Islam*, 147'de *Targum*'u, Kur'an'da anlatılan [Hz.] Süleyman ve Sebe Kraliçesi'ni açıklamak için kullanmıştır. Süleyman kıssasının Yahudi kaynakları, Kur'an ve sonraki Müslüman kaynakları açısından ele alan bir çalışma için bk. Lassner, *Demonizing the Queen of Sheba; Targum*'un tarihlendirilmesi 131-132. sayfalarda ele alınmaktadır.

dir.⁴³ Geiger'in, ancak yüzyılın sonlarında gün ışığına çıkan çok geniş Midraşik literatüre erişme imkânı olmamıştır.

Geiger'in elindeki Arapça kaynaklar da sınırlı sayıdaydı. Bunun nedeni kısmen o zamanlar mevcut olan malzemeler külliyyatının yetersiz olması, kısmen de aynı kanıt kurallarını hem Müslüman hem de Yahudi metinlerine uygulaması nedeniyledir. Diğer bir deyişle, Kur'an'ın orijinal anlamını keşfetmek için daha sonraki İslamî kaynakları kullanmakta isteksiz davranmış ve bu da, bilinen hiçbir Arapça nesir metni Müslüman kutsal kitabından önce veya onunla aynı zamanda var olmadığı için işini daha da zorlaştırmıştır. Araştırmasını daha sonraki Müslüman metinlerin çizgisine uyacak şekilde biçimlendirme niyetinde olmayan Geiger, projesine "Kur'an'ın salt Arapça metni ve Yahudilik ve metinlerine derin bir vukufiyetle" başlamıştır. Bu aşamada Kur'an dışında kullandığı tek Müslüman kaynak, hocası Freytag'ın hediye ettiği Beydavî tefsirinin el yazma bir nüshasının bazı kısımlarıdır. El yazmasındaki kısımlar Müslüman kutsal kitabının, çok sayıda Yahudi temasını kapsadıkları için büyük ihtimalle Geiger'in dikkatini çeken ikinci ve üçüncü sûrelerini tefsir ediyordu.

Geiger'in Kur'an sonrası kaynakları kullanma konusundaki isteksizliği, sonraki neslin alimlerinin kavrayışlarını ciddiye almadığı anlamına gelmez. O, geçmişi anlamının yalnızca onu gerçekten yaşayanlar için mümkün olduğunu iddia eden son kişi olacaktır. Öyle olsaydı, Yahudi kaynaklarını okurken tercih ettiği yöntem hakkında hiçbir şey söylememek için Kur'an hakkındaki görüşlerini sorgulamak zorunda kalırdı. Eski metinlerden ve kurumlardan çağdaş anlamların yeniden elde edilmesi, henüz gençken bile Geiger'in yaşamını motive eden Reformist hareketin temelini oluşturmuştur. Geiger'in araştırmasının başında sonraki Müslüman yazarları kaynak olarak kabul etmemesi, onlara ve görüşlerine bir saygısızlık olarak görülmemelidir. O daha ziyade özgün kaynaklara ve kendi bilimsel sezgisinin keskinliğine dayanarak araştırmasının kalitesini sınamak istemiştir. Yahudi rivayetlerinde olduğu gibi, ana kaynaklardan -ki bu çalışmada [Hz.] Muhammed ve danışmanları kastedilmektedir- sonra ortaya çıkan yorumlardan etkilenmemeyi tercih etmiştir. Geiger kitabının başında daha sonraki Müslüman kaynaklara itibar etmeyeceği yönünde aldığı kararını açıklarken şunu ifade eder: "Böylelikle bir yandan, (Beydavî'den parçalar dışında) Kur'an ayetlerini Arap müfessirlerin gözünden görmeyerek, öte yandan Kur'an'daki Arap dogmacıların görüşlerini tespit ederek tarafsız bir zihinden istifade etme imkânı buldum." Geiger'in bu ifadesinden kastı, teologların ve hukukçuların sonradan oluşturdukları dinî yapılar ve reform yoluyla nüfuzlarına karşı koymaya çalıştığı haham-

⁴³ Kur'an'ı, Yahudi Midraşik metinleriyle mukayese etmedeki problem, Midraşik kaynakların ortaya çıkış tarihlerinin son derece belirsiz olmasından kaynaklanmaktadır. Üstelik, daha sonraki bir Midraşik metin, derlenişinden önceki bir tarihe ait malzemeler içerebilir. Buna mukabil daha erken metinler, metnin ilk olarak ortaya çıkışından çok sonra yapılan ekleme ve çıkarmalara maruz kalmış olabilir. *Pirke de Rabbi Eliezer*'in elimize ulaşan metninin İslam'dan sonra derlendiği açıktır. Yine de bu durum, muhtevasının tümünün daha sonradan oluştuğu anlamına gelmez. Şüphesiz, Yahudi etkisini tespit ederken izlenecek en güvenli yol, Geiger'in başlarda yapmaya çalıştığı gibi, Kitab-ı Mukaddes ve Talmud ile kendini sınırlamaktır.

ların Müslüman muadilleridir.⁴⁴ Ancak tezini tamamladıktan sonra daha sonraki Arapça kaynaklara başvurmuş ve bu da onun görüşlerinin çoğunu doğrulamıştır.

Bir Yöntemin Sınırları

Ne var ki kavrayış, özellikle Geiger gibi açıkça kendine güvenen birisi için çok riskli olabilir. Çağdaşlarının çoğuna kıyasla onun daha dikkatli olduğu söylenebilir, ancak Geiger'ın cüretkar olduğu yerlerde günümüz bilim adamlarının çoğu daha temkinli davranacaktır. Kur'an sonrası Arapça kaynaklardan alıntı yaptığında, argümanları tefsirlerin kendilerine benzer; sorunlu iddiaları desteklemek için yapılan zorlama girişimlerden ibarettir. Söz gelimi Geiger, [Hz.] Muhammed'in Yahudilik bilgisini, yazılı kaynaklara doğrudan aşinalıktan ziyade sözlü rivayetler yoluyla edindiğini varsaymak konusunda şüphesiz doğrudur. Ancak bu bilgileri nasıl elde ettiği açık değildir. Belki de gerçekten [Hz.] Muhammed'e Yahudilik bilgisini öğretme sorumluluğunu üstlenen bir Abdullah b. Selam ve diğer hahamlardan oluşan bir zümre vardı.⁴⁵ Ancak, bu şekilde Yahudi danışmanların olduğunu varsaymak, inanılması güç bir varsayımdır. Doğrusu Müslüman müfessirler de Peygamberin Yahudi geleneğine erişimi olduğunu varsayarlar, ancak onların düşüncesinde bu sözde bağlantı onun ilahî olarak vahyedilen mesajın kaynağı olamaz. Nitekim, Geiger'ın Abdullah b. Selam'ın tarihselliği ve bunun ötesinde onun Peygambere bilgi verdiğiğine dair sözde rolü için Kur'an'dan getirdiği deliller ikna edici olmaktan çok uzaktır.⁴⁶

Müslüman kutsal metni, [Hz.] Muhammed'in mesajının Tanrı'nın vahyi olmayıp, Arap olmayan kaynaklara dayanan beşer bir öğretmenden elde edilen bilgiler olduğu şeklindeki müşriklerin iddialarına karşı koymayı hedefler. Bir ayette şöyle bir beyanda bulunur: "Biz onların (müşriklerin) 'ona (yani Muhammed'e Kur'an'ı yazmayı) öğreten (Tanrı değil) bir insandır' dediklerini biliyoruz. Nispet ettikleri (insanın) dili yabancıdır; halbuki bu (Kur'an) ise açıkça Arapça'dır (dolayısıyla Kur'an'ın Arap kökenlerinin ve buna bağlı olarak ilahî kaynağının delilidir)."⁴⁷ Ayetin açıklamaya ihtiyaç duyduğu açıktır. İddia edilen öğretmen -varsa şayet- kimdir ve müşriklerin Allah'ın seçilmiş elçisini ve onun ilahî olarak vahyolunmuş kelimelerini beyhude bir çabayla itibarsızlaştırmaya çalışırken öne sürdükleri yabancı dil nedir? Bu hususta Müslüman kutsal kitabının Tanrı'nın vahyolunmuş kelamı olduğunu inkâr etmede müşriklerin yanında yer alan Geiger bu ayeti "söz konusu insanın Yahudi olduğunu açıkça" gösteriyor şek-

⁴⁴ Geiger, *Judaism and Islam*, xxxi.

⁴⁵ [Hz.] Muhammed'in Yahudi öğretmenleri hakkında bk. S.D. Goitein, "Mi hayyu robbatov hamuvhakim shel Muhammad", *Tarbiz* 23 (1953), 146-159. Ayrıca bk. Goietin, "Isra'iliyat", *Tarbiz* 6 (1936), 89-101; Moshe Perlmann, "A Legendary Story of Ka'b al-Ahbar's Conversion to Islam", *Joshua Starr Memorial Volume* (New York: Conference on Jewish Relations, 1953), 95-99; Perlmann, "Another Ka'b el-Ahbar Story", *Jewish Quarterly Review* 45 (1954), 48-51.

⁴⁶ Geiger, *Judaism and Islam*, 26 vd.

⁴⁷ Nahl 16/103; İlgili ayet orijinal metindeki haliyle çevirilmiştir. Parantez içi ifadeler yazarın kendisine aittir. (çev.)

linde anlamıştır.⁴⁸ Ayette geçen yabancı dil de muhtemelen İbranice ve/veya Yahudi Aramicesidir. Sonraki Kur'an tefsirlerine müracaat ederek o, metne dair (kendi sezgisel) anlayışının aslında "bu görüşü ele alan ve gerçekten de bunun 'Abdullah b. Selam'a bir referans olduğunu düşünen Müslüman müfessirler tarafından desteklendiğini" ileri sürmüştür.⁴⁹

Ancak buradan, Kur'an ayetinin açıkça böyle bir hahamdan ya da aslında herhangi bir Yahudi asıllı öğretmenden söz ettiği sonucu çıkmaz. [Hz.] Muhammed'in öğrenmiş olmakla itham edildiği rivayetlerin Müslümanlar tarafından [Hz. Muhammed'in onları] aslında İbranice veya Aramice olarak [öğrendiği şekilde] anlaşıldığına inanmak için hiçbir mücbir sebep de yoktur. Benzer şekilde Müslüman müfessirler, Nahl 16/105'teki gizemli danışmanı Geiger'in tercih ettiği aday olan Abdullah b. Selam ile kesin surette ilişkilendirmezler. Bu müphem ayete yapılan yorumlar Geiger'dan çok önce Avrupalı bilim adamları arasında iyi biliniyordu. Geiger'in çalışmasından bir asır önce ortaya çıkan George Sale'in (yaklaşık 1697-1736) Kur'an çevirisi, büyük ölçüde söz konusu Müslüman tefsir geleneğinden parçalara dayanır.⁵⁰ Bu ayetin dipnotunda Sale, Müslüman alimlerin, müşriklerin asılsız iddialarında zikrettikleri danışman olduğunu düşündükleri çeşitli şahıslara atıfta bulunur. Müslüman alimler tarafından zikredilen şahsiyetlerden bazıları açıkça Hıristiyandırlar ve "yabancı dilleri" büyük olasılıkla ne İbranice ne de Yahudi Aramicesidir. Nitekim Sale'in alıntı yaptığı müfessirler arasında söz konusu ayetteki isimsiz danışmanın aslında "Abdullah b. Selam" olduğunu iddia eden yoktur. Sale de "isimsiz danışmanı" takdim ederken böyle bir iddiada bulunmaz. Gerçi bunu Müslüman tefsirlere dayanarak değil, itibarsızlaştırılmış bir Müslüman kutsal kitabının uydurulmasında Yahudilerin rol oynadığını ima etmeye çalışan Hıristiyan kaynaklara dayanarak yapar. Geiger Sale'den kesinlikle haberdardı ve her ne kadar kitabını yazarken Sale'in çevirisini kullanmamış olsa da, Sale'in bir asır önce atıf yaptığı Arapça kaynaklara hiç şüphesiz aşına olmalıydı. Anlaşılan o ki Geiger'in kendi sezgisine olan güveni, kaynaklara ilişkin sonradan yaptığı tahlilini göleyleyecek kadar güçlüydü.

Doğrusu, Müslüman Kur'an tefsirlerinde Abdullah b. Selam ve muhtelif bilgin hahamlar ile [Hz.] Muhammed ve İslam'ın ortaya çıkışı arasında münasebet kuran göndermeler bulunmaktadır. Geiger, Yahudilerin Müslüman kutsal kitabı üzerindeki etkisine ilişkin görüşünü desteklemek için bunlara dikkat çeker. Kur'an'da şöyle denir: "Şüphesiz o [Muhammed'in gelecekteki vahyinin haberi], eski ümmetlerin kitaplarında (zübur) [verilmiştir]. İsrailoğulları bilginlerinin onu bilmesi, onlar için bir delil değil midir?"⁵¹ Görüldüğü üzere Kur'an, [Hz.] Mu-

⁴⁸ Geiger, *Judaism and Islam*, 27.

⁴⁹ Geiger, *Judaism and Islam*, 28.

⁵⁰ Sale'in çevirisi ilk kez 1734'te yayımlanmıştır. Benim kullandığım ise, D. Ross'un yayına hazırladığı ve Frederick Warne and Co. tarafından yayımlanan (New York, 1921) baskıdır. Sale büyük ölçüde Edward Pococke'un *Speciae Historiae Arabum* ve Lodovico Marracci'nin *Alcorani Textus Universus* çalışmalarını esas almıştır. Geiger her iki çalışmayı da yakından tanımaktadır. Geiger'in Batılı kaynakları hakkında bk. Geiger, *Judaism and Islam*, xxxi-xxxii.

⁵¹ Şuara 26/196-197. Köşeli parantezler yazara ait. (çev.)

hammed'in peygamberliğinin kanıtının, kendi gelenekleri hakkında derinlikli bilgiye sahip olan Yahudiler için kolaylıkla anlaşılabilir olduğunu ileri sürmektedir. Geiger'ın alıntılıdığı Kur'an tefsirinde bu Yahudilerin sayısının beş olduğu belirtilmiştir: İbn Yasin, Sa'leb, Es'ad, Üseyd ve her yerde karşımıza çıkan Abdullah b. Selam.⁵²

Bununla birlikte, Müslüman tefsirlerde taraflı yorumların bulunmadığı söylenemez. Görünüşe göre yukarıdaki ayet Yahudileri (ve ayrıca Hıristiyanları), kendi kutsal kitapları geleceğine dair ipuçları verdiği halde [Hz.] Muhammed'i kabul etmedikleri için kınamaktadır. Müslüman müfessirler argümanı bir adım daha ileri taşımışlardır. Onlar, Tanrı'nın Yahudi geleneği üzerinden işaret ettiği kanıtlara dayanarak ve Peygamberi destekleyen muhtelif Yahudi hahamların kimliklerini vererek, aynı şeyi yapabilecek ve yapması gereken ama yapmayı reddeden tüm diğer Yahudi bilginleri suçlamışlardır. Dolayısıyla, mevzu bahis diğer Yahudilerin [Hz.] Muhammed'in peygamberliğinin doğruluğunu kabul edememeleri ve ona tabi olamamaları cehaletlerinden değil, kendi kutsal kitaplarını hiçe saymalarından kaynaklanıyordu.⁵³ İslam'a geçen geleneklerine sadık Yahudilerin kimliğini tespit etme ihtiyacıyla karşı karşıya kalan Müslüman müfessirler, meşhur Abdullah b. Selam başta olmak üzere olağan şüphelileri adeta bir araya toplamışlardır. Geiger'ın Müslüman tefsirleri bu örnekte belirleyici olarak kabul etmesi, hiç değilse bile oldukça zordur. Ancak, Abdullah b. Selam ve diğer bazı hahamların gerçekten [Hz.] Muhammed'in danışmanları olduğu tezine kendini ikna ettiği için, müphem ayetlerdeki isimsiz şahsiyetlere yapılan atıflar onun için mesnetsiz bir netlik kazanır. Öte yandan, günümüz bilim adamlarının, İslam Peygamberi'nin Yahudilik bilgisini edindiği kanalları olarak hizmet görmüş olabilecek bir Abdullah b. Selam veya diğer hahamların varlığını peşin olarak inkar etmeleri için hiçbir neden yoktur. Ancak Geiger'ın -tipik zorlamasıyla- alıntılıdığı kanıtların, çağdaş bilim adamlarının şüpheli takipçilerini ikna etme olasılığı düşüktür.

Orta Çağ Müslüman alimleri, Yahudi malzemelerinin İslam geleneğine nüfuz etmesinden son derece tedirgin olmuşlar ve bu tür bir ödünç almanın sonuçları konusunda birbirleriyle hararetli bir tartışmaya girmişlerdir.⁵⁴ Geiger'ın çalışmasında, daha fazla Müslüman kaynağa erişimi olan sonraki nesil Yahudi oryantalistler tarafından ortaya çıkarılan bu tartışmanın yanıklarını duyduğuna dair hiçbir emare yoktur. Ancak, nerede ve ne zaman yaşadığı fark etmesizin hiçbir Müslüman yazar, Yahudi danışmanlara dayanmak şöyle dursun, Kur'an'ın [Hz.] Muhammed tarafından yazıldığı fikrini kabul etmez. Geiger, daha sonraki Müslüman otoritele-

⁵² Geiger, *Judaism and Islam*, 28.

⁵³ Müslüman reddiye geleneğinde bu husus sıkça dile getirilir. Müslüman reddiyeleri hakkında bir değerlendirme için bk. S.D. Goietin, "B'ne Yisrael u-mahloktam", *Tabriz* 6 (1936), 410-422; Jacob Lassner, "Jacob Lassner, "The Covenant of the Prophets: Muslim Texts, Jewish Subtexts," *Association for Jewish Studies Review* 15 (1990), 207-238; Jacob Lassner, "The Origins of Muslim Attitudes Towards the Jews and Judaism," *Judaism* 39 (1990), 498-507; Moshe Perimann, "The Medieval Polemics Between Islam and Judaism," *Religion in a Religious Age*, ed. S.D. Goitein (Cambridge, Mass.: Association for Jewish Studies, 1974).

⁵⁴ Söz konusu tartışma hakkında geniş bilgi için bk. M.J. Kister, "Hadditú 'an Bani Israi'ila walà-haraja: A Study of an Early Tradition," *Israel Oriental Studies* 2 (1972), 215-39.

ri inceleyerek görüşlerinin tasdik edildiğinden bahsederken, Kur'an'ın gelişimi üzerindeki Yahudi etkisine dair herhangi bir Müslüman tartışmasına [israiliyat] değil, onların eserlerinden derlenen filolojik ve edebi gözlemlere başvurmuştur.

Geiger'ın aslen Latince yazdığı tezinin Almanca versiyonu, Müslüman kutsal kitabından sonra ortaya çıkan bir dizi kaynağa dayanmaktadır.⁵⁵ Bunlar arasında, el yazması halinde bir Kur'an tefsirinin parçaları [Beydavi], Ebu'l-Fidâ'nın tarihi ve Bartholomé d'Herbelot'un *Bibliothèque Orientale*'si gibi koleksiyonların içinde yayımlanmış çeşitli Arapça metinler zikredilebilir. Geiger, elbette, o zamandan beri gün ışığına çıkarılan abartısız binlerce İslamî el yazmadan yararlanma imkânından mahrumdu. Ne [Hz.] Muhammed ve dönemi hakkındaki biyografik literatürden (siyer ve tabakât) herhangi bir kaynağa, ne de büyük ölçüde bu literatüre dayanan Taberî'nin büyük tarihine ulaşma imkânı vardı. İsrailoğulları'nın Arapça dinî literatür ve edebiyatına dağılmış İslamî kıssalar olan geniş İsrailiyat rivayetlerine de erişimi yoktu. Kendisinden sonra gün ışığına çıkarılan bu kaynaklara erişimi olsaydı Geiger'ın neler yapabileceği hakkında ancak tahminde bulunabiliriz.

Geiger tam anlamıyla kendi zamanının ve ortamının bir ürünüydü. İhtiyatlı olmasa da entelektüel açıdan eleştireldi, ancak kendi yargılarından gayet emindi ve bu nedenle geniş çaplı sonuçlar gerektiren kahramanca projeleri üstlenmeye fazlasıyla istekliydi. Bu, günümüz İslam araştırmacıları arasında son derece ihtiyatla karşılanacak bir ilim anlayışıdır. On dokuzuncu yüzyılın pek çok oryantalisti gibi o da kendi kanıtlarının yüzeyselliğini, uzak bir geçmişi yeniden keşfetmenin zorluğunu ve herhangi bir medeniyeti ve kültürel ürünlerini anlamak için elzem olan tarihi hafife almıştır. Yaptığı tüm uyarılar bir yana, Geiger iddialı akademik gündeminin kendisine dayattığı ikilemi tam olarak idrak etmiş görünmemektedir. Geiger'a göre metinler ve dinî kurumlar yalnızca tarihin ışığı altında gerçekten anlaşılabilir hale gelir. Oysa zaman ve mekan olarak bizden uzak dünyalar hakkında bilgimiz çoğu zaman yazılı metne bağlı değildir. Bugün bile, çağdaş belgelendirmelerin tek kaynağı Kur'an olduğu için, İslam'ın kökenleri hala muğlak bir durumdadır. Ayrıca, sonraki dönem Müslüman kaynaklar [Hz.] Muhammed'in faaliyet ve fikirlerinin gerçek yansımalarını bolca içeriyor olsa da, erken dönem İslam tarih yazımı, modern yargıların tümünü olmasa da çoğunu en iyi ihtimalle sarsacak kadar tafeldir.

Cüretkar Kurgular

Tüm bunlara rağmen, Geiger'ın araştırmasının dayanak noktası Kur'an'dır. Müslümanlar tarafından tazim edilen bu kitap, [Hz.] Muhammed'in edindiği Yahudilik bilgisi, Müslüman kutsal kitabı ve Yahudilik'ten alınan şeyler -ya da günümüz bilim adamlarının belirtebileceği gibi, Kur'an'da Yahudiler ve Yahudi geleneğiyle alakalı ifadeler- hakkında Geiger'ın bilinçli

⁵⁵ Geiger bu kaynaklara önsözde çok kısa değinmiştir. bk. xxxi, xxxii.

kurgular yapmasına imkân verecek kadar Yahudi kültürel ürünlerine göndermeler açısından yeterince zengindir.

Geiger'a göre, [Hz.] Muhammed üzerindeki Yahudi etkisinin kanıtlanması iki şekilde gerçekleştirilebilir: Birincisi, ödünç alındığı iddia edilen şeyin Hıristiyan ya da Arap değil, Yahudi kökenli olduğunu olabildiğince açık bir şekilde göstermektir. Bunu yapmak için Geiger, Yahudi kaynakları hakkındaki fevkalade bilgisine (ve akademik sezgisine güvenine) dayanmıştır.

İkincisi ise, öne sürülen "ödünç alma" için olası bir gerekçe, yani yeni ortaya çıkan İslam'a diğer dinlerin unsurlarını dahil etmek için olası bir gerekçe ortaya koymaktır. Geiger, bir dinî kültürün, başka bir kültürün kavramlarına yatkın ve açık olması nedeniyle o kültürün belirli fikirlerini özümseyeceğini varsayar. Ödünç alanlar açısından bu kavramlar tamamen yeni veya onlara ait mevcut kavramlarla zayıf bir şekilde bağlantılı, fakat henüz somutlaşmamış ve düzgün bir şekilde ifade edilmemiş fikirler olabilirler. Ödünç alan kültürde zaten bulunan bu eski kavramlar, daha sonra dıştan gelen müdahalenin etkisiyle nihai şekillerini alırlar. Bu anlamda, Arapların tektanrıcılığa yönelik belirsiz eğilimleri, karmaşık bir dinî inanç olarak yeniden şekillendirilmiş olabilir. Ya da, biraz farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse, Kur'an'daki inanç ve ahkâmın formülasyonu, bariz bir şekilde, entelektüel olarak daha olgun dinî geleneklerden kültürel ödünç almaya bağlıydı (ki Geiger'ın gözünde Yahudi geleneği açıkça en yüce gelenek ve en olası etkilenme kaynağıydı). Eski tektanrıcı geleneklerden ödünç almak için özel nedenler de vardı. Geiger bu bağlamda, Peygamberi ve onun peygamberliğini meşrulaştırmaya ve bununla ilgili olarak, desteğini arzuladığı daha büyük bir tektanrıcı topluluğun [Yahudiliğin] kurucu unsurlarına başvurmaya gözle görülür bir ihtiyaç olduğunu öne sürmüştür.⁵⁶

Geiger, Yahudi köken arayışına Müslüman kutsal kitabının kelime dağarcığının izini sürerek başlar.⁵⁷ Ona göre, ödünç alınan yeni fikirler, ödünç almanın kaynağı olan esas kültüre kadar izi sürülebilir teknik terimlerle ifade edilir. Bu yüzden, kökeni Arapça olmayıp daha ziyade Yahudi geleneğinden kaynaklanan İbranice ve Aramice alıntılanmış dinî önemi haiz kelimeleri tespit etme amacıyla Kur'an'ı okur. Listesinde şunlar vardır: *tâbût* (sandık; İbranice *ta'ava*), *tevrât*, *cennet* (İbranice *gan* ['eden]), *cehennem* (İbranice *gehennom*), *sebt* (Sabbath), *sekine* (ilahî huzur veya hidayet) ve saire... Bu tür kelimeler, kesinlikle Yahudiliğe -fakat Geiger'ın kabul ettiği üzere aynı şekilde Hıristiyanlığa da- ait her türden dinî çağrışımlarla doludur. Oysa, açıkça tanımlanmış dinî çağrışımları olmayan, İbranice ve Aramice kökenli başka Kur'an kelimeleri de vardır. Aynı şekilde Hıristiyan (Süryanice) kökenli kelimeler de vardır. Öyleyse Geiger'ın "ödünç kelimeler" tartışması bize Müslüman kutsal kitabı üzerindeki belirli bir Yahudi etkisi hakkında ne söylemektedir? O ve diğerlerinin atıfta buldukları teknik kelime

⁵⁶ Geiger, *Judaism and Islam*, 29.

⁵⁷ Geiger, *Judaism and Islam*, 30-64.

dağarcığı gerçekten de Yahudilik'ten (ve ayrıca Hıristiyanlıktan) edinilmiş bazı bilgilere işaret edebilir, ancak bu her zaman bilinçli bir ödünç almanın gerçekleştiği anlamına mı gelir? Eğer öyleyse, bu ne amaçla yapılmıştır?

Geiger, [Hz.] Muhammed'in tektanrıcı girişimini meşrulaştırmak için kasıtlı olarak Yahudilerden ödünç aldığına inanmamızı istemektedir.⁵⁸ Yani Geiger'a göre o, tüm tektanrıcı inançların kaynağına dönmüştür. Halbuki başka bir yere de dönebilirdi. Zira Arap yarımadasında pek çok dinî düşünce ortak olarak mevcuttu. Bölgede güçlü bir Yahudi topluluğu olduğu kadar Hıristiyanlar da vardı. Gelgelelim, aşikar önemlerine rağmen, ne Hıristiyan ne de kadim Arap medeniyetleri Geiger'ın dikkatini çeker. Yahudi etkisine dair kesin bir iddiada bulunmak için, Hıristiyan ya da yerel Arap etkisi ihtimalini ve hatta mümkünatını dahi inkar etmesi gerektiğinin farkındadır: "Tam bir müzakere için... şu anda ele aldığım konuya (ek) değerlendirmeler yazmak gerekecek... söz konusu konular şunlardır: 1. İslam ile Arapların kadim geleneği arasındaki temas noktaları. 2. İslam ile Hıristiyanlık arasındaki temas noktaları; ancak bu şekilde Yahudi etkisi kesin olarak ortaya konulabilir."⁵⁹ Ancak Geiger hedeflerini bununla sınırlamaz. Nitekim devamında, bu hedeflerin kendisini konudan çok uzaklaştıracağını ve yöntemlerinin her halükarda, Kur'an'ın oluşumu ve Yahudi inancıyla bağlantılı dinî kavramlar ve tarihsel kıssalar üzerindeki Yahudi etkisini bilimsel bir doğrulukla göstermesine olanak sağladığını ifade eder.

Fakat Kur'an ile Yahudilik arasında bağlantı kurarken, Geiger'ın yaptığı gibi, normatif rabbanî kaynaklardan alıntı yapmak ne kadar isabetlidir? Arabistan Yahudiliği son derece eklektik ve resmî öğreti noktasında Yahudi yerleşimlerinin ana merkezleri olan Filistin ve Babil topraklarında tatbik edilen inançtan daha az bilgi sahibi olabilirdi. Daha sonraki bir çalışmasında olsa da, Geiger'ın kendisi, Arabistan Yahudiliğini, Yahudi dünyasından çok uzak bir köşede, son derece gelişmiş bir entelektüel kültürden ve [Yahudi] şeriatı hakkında derinlemesine bilgiye yoksun bir şekilde konumlanmış olarak tasvir etmiştir. Bununla da kalmayıp, Arabistan Yahudilerinin Yahudi kimliklerini yitirdiklerini ve bu nedenle tüm yaşamlarını karanlık içinde geçirdiklerini ifade etmiştir.⁶⁰ Günümüz bilim adamlarının, [Hz.] Muhammed'in dönemin Arabistan'ında yaşayan Yahudilerden ödünç aldığı ve bunu ne şekilde yapmış olabileceği konusunda Geiger'dan bir nebze daha az emin olmalarında şaşılacak bir durum yoktur.⁶¹

Geiger yine de, İslam Peygamberi'nin (muhtemelen yerel Yahudiliğin sözlü rivayetlerinden süzülmesi) rabbanî kaynaklardan haberdar olduğunu varsayarken hiç şüphesiz haklıdır.

⁵⁸ Geiger, *Judaism and Islam*, 21.

⁵⁹ Geiger, *Judaism and Islam*, 29-30.

⁶⁰ Geiger, *Judaism and Its History*, s. 254. Geiger'ın bu düşüncesini daha vurgulu bir şekilde ifadesi için bk. Geiger, *Judaism and Islam*, 6.

⁶¹ Bu konu hakkında bk. Reuven Firestone, *Journeys in Holy Lands: The Evolution of the Abraham-Ishmael Legends in Islamic Exegesis* (Albany: State University of New York Press, 1990); Lassner, *Demonizing the Queen*, 6. Bölüm.

Ancak bu durumdan, [Hz.] Muhammed'in özellikle Yahudi malzemelerini İslam'a uyarlayıp Yahudi kitlelere hitap etmek için onlardan ödünç aldığı sonucu çıkar mı? Geiger "Muhammed'in Yahudileri kendi safına çekmeye çalıştığı açıktır ve bunu en iyi, onların dinî görüşlerine yaklaşılarak yapabildi." derken açıkça, Peygamberin Yahudilerle ilişkisinin başlarında onları doğal müttefik olarak gördüğünü öne sürmüştür.⁶² Başka bir deyişle, [Hz.] Muhammed'in bakış açısına göre Hicaz'daki Yahudi kabileleri, kendisi gibi Tanrı'nın elçileri peygamberlerinden sadır olan öğretilerle onun peygamberliğini kabul etmeye teşvik edilmişlerdi.

Pek çok Kur'an ayeti, [Hz.] Muhammed ve Müslümanları, İsrailoğulları ve onların dinî önderleriyle ilişkilendirir. Bu ayetlerde [Hz.] Muhammed defaatle [Hz.] Musa ve diğer Kitab-ı Mukaddes şahsiyetlerini içeren tektanrıci peygamberler silsilesinin son ve en güçlü halkası ilan edilir. Kur'an'da açıkça belirtildiği üzere, [Hz.] Muhammed'in peygamberlik çağrısı ve bunun İsrailoğulları'nın geçmişiyle bağlantısı İslam inancının dayanak noktasıdır ve daha sonraki Müslüman kaynaklara da nüfuz etmiştir. [Hz.] Muhammed'in peygamberliğinin meşrulaştırılması, Kur'an tefsirlerinin ve Kitab-ı Mukaddes kıssaları ve bu kıssalarda yer alan şahsiyetler hakkındaki kapsamlı İslamî literatürün, yani "İsrailiyat" başlığı altında toplanan metinler bütünü'nün her yerinde karşımıza çıkmaktadır. Peygamber, İsrailoğulları'nın geçmişiyle kurulan bağlantılara dayanarak Yahudi komşularının kendisine tabi olmaları gerektiğini iddia edebilmiştir. Müslüman bakış açısına göre, Yahudiler tarafından tazim edilen gelenek ve geçmiş içerisinde kökleri olan [Hz.] Muhammed'in çağrısını yalnızca cahil Yahudiler ve kasıtlı olarak inatçılık edenler reddederlerdi.

Ancak, Yahudilerin Müslüman olmasının beklenmesi ile Kur'an'ın dinî kelime dağarcığının bir parçasını oluşturan İbranice ve Aramice kökenli ödünç kelimeler arasında zorunlu bir bağlantı var mıdır? Ya da Müslüman kutsal metninde bu tür kavramların kullanımı, genel hatlarıyla tanımlanmış ve zamanla Batı Arabistan'a yayılan ve tektanrıci fikirlere belirli bir açıklığın olduğu tektanrıci bir ortamın parçası olan Yahudi malzemelerinin özüksendiğini gösterir mi? Geiger için bu soruların cevabı nettir.

Teknik koşulların Yahudi kökenli olduğunu gösterdiği kavramları Yahudilik'ten alınmış olarak değerlendiren Geiger,⁶³ [Hz.] Muhammed'in daha geniş dinî bakış açısının Yahudi temellerini, özellikle de inanç, öğreti, ahlaki ve hukuki hükümler ve daha genel olarak Peygamberin dünya görüşü hakkındaki Kur'an'ın konumunu ortaya koymaya yönelir.⁶⁴ [Hz.] Muhammed'in dünya görüşü ve Müslümanların davranışlarını belirleyen kurallar üzerindeki Yahudi etkisini belirlemenin, sadece kelime dağarcığını incelemekten daha karmaşık olduğunu kabul eder. Geiger, muhtelif dinî toplumlarda belirli inanç ve davranış konularının ortak oldu-

⁶² [Hz.] Muhammed'in Yahudilerle ilişkisi hakkında bk. Geiger, *Judaism and Islam*, 4-21.

⁶³ Geiger, *Judaism and Islam*, 30-45.

⁶⁴ Geiger, *Judaism and Islam*, 45-73.

ğunun farkındadır. Bu nedenle, hem Yahudilik hem de İslam'da bu tür inançların bulunması, tek başına ödünç almanın kesin bir kanıtı olamaz. Kur'an'da bulunan bir fikrin Yahudi kökenli olduğu kanıtlanırken, yalnızca Yahudi kaynaklarına ayrıntılı atıflar yapmakla yetinilmemelidir. Ayrıca, İslamî kisveyle ifade edilen bu fikrin "Yahudiliğin ruhuyla uyum içinde olduğunu" ve Yahudi referansı olmadan tam olarak anlaşılamayacağını da göstermek gerekir.⁶⁵ Daha önce belirtildiği gibi Geiger, Yahudilik'ten Hıristiyanlığa önemli inanç konularının geçtiğinin çok iyi farkındadır. Bu nedenle ona göre Kur'an'da da benimsenen bu konuların gerçekte doğrudan en eski dinden mi (Yahudilik) yoksa ondan doğmuş olandan mı (Hıristiyanlık) alınıp alınmadığı noktasında temkinli olunmalıdır. O şöyle der: "Kur'an'daki bu önemli inanç konularının Yahudilik'ten mi yoksa Hıristiyanlık'tan mı geldiğine karar vermek için, her iki dinde de inançların aldığı biçimler ile Muhammed'in bize sunduğu biçimler arasında yapılacak bir karşılaştırmaya özel bir dikkat sarf etmeliyiz."⁶⁶

Günümüz bilim adamları Geiger'in epistemolojik kaygılarını ve bahsi geçen uyarısını takdir edeceklerdir. Buna mukabil, Müslüman inancının kökenini aydınlatmak için seçtiği deliller meseleyi zorluyor gibi görünmektedir. Geiger'in "Yahudi öğretilerinden doğrudan ödünç alma" olarak ilan ettiği şey, aslında çok daha geniş bir tektanrıci alana ait olabilir. Söz gelimi, Tanrı'nın birliği inancının o dönemde yalnızca Yahudilik ve İslam'da bulunduğu şeklindeki iddiası, Hıristiyanları teslis inançlarından dolayı ayıplayan Müslüman kutsal kitabından dolayı bir destek alıyormuş gibi görünebilir. Ancak bu, [Hz.] Muhammed'in Allah'ın birliğine ilişkin beyanlarının doğrudan ve kasten Yahudilerden ve Yahudilik'ten alındığı anlamına gelmez. Zira bir ve tek, bölünemez ve kadir-i mutlak bir tanrı mefhumu, Geiger'in zamanında yaygın olarak inanıldığından çok daha uzak ve kültürel olarak tecrit edilmiş bir bölge olan Arap Yarımadası'nda kesinlikle bilinmiyor değildi. Kökleşmiş putperest inançların yanı sıra tektanrıci fikirler de belirsiz bir şekilde mevcuttu.

Geiger'in diğer öğretisel temalarla ilgili Yahudi etkisine dair kanıtları da benzer şekilde zorlamadır. Kur'an ile Talmud arasında benzerlikler olduğunu iddia ettiği alıntılar arasında, zorunlu olarak doğrudan bir kültürel ödünç alma gerçekleştiğini gösteren tek bir konu yoktur. Geiger'in Talmud örnekleri ile Müslüman kutsal metninden yaptığı alıntılar karşılaştırmak için yan yana koyan ihtiyatlı bilim adamları, [Hz.] Muhammed'in sözlü gelenek yoluyla bile olsa belirli rabbânî pasajlarla doğrudan bir aşinalığının olduğu sonucuna varmakta zorlanacaklardır. Halbuki söz konusu kelimeler açık ve nettirler. Geiger'in alıntı yaptığı her durumda dolaylı bir Yahudi etkisi olmuş olabilir, ancak bu sözüm ona etkinin nasıl gerçekleştiği kesin olmaktan çok uzaktır. Ayrıca Geiger'in Yahudilik'ten doğrudan ve bilinçli bir ödünç almaktan bahsettiği ya da tek isteğinin Müslüman kutsal kitabının temelini Yahudi olduğunu iddia etmek olduğu da her zaman açık değildir. Söz konusu temel, Kur'an'ın eleştirel bir zeka ve Yahudi ve şarkiyat

⁶⁵ Geiger, *Judaism and Islam*, 45-46.

⁶⁶ Geiger, *Judaism and Islam*, 46.

çalışmalarında geniş bilgi sahibi -Geiger'ın kendisi gibi- bir bilim adamı tarafından hakıyla sorgulandığı zaman ortaya çıkabilecek bir tür alt metindir.

Uygulamadaki Benzerlikler

Kur'an'daki ahkâma dair bahisleri Yahudi gelenek ve uygulamalarıyla ve dolaylı olarak Yahudilerin desteğinin beklenmesiyle ilişkilendirmek, [Kur'an üzerindeki Yahudi etkisini göstermede] daha ikna edici olabilir. Özellikle Medine'ye hicretten sonra Yahudilerin yakınlığı göz önünde bulundurulduğunda, Peygamber onların ibadetlerini ilk elden gözlemlene fırsatı bulmuştur. *Yom Kippur*⁶⁷ orucunun tasdik edilmesi, kiblenin Kudüs'e doğru belirlenmesi, Yahudilik'te olduğu gibi sabah, öğleden sonra ve akşam namazları şeklinde günlük namaz vakitlerinin tespit edilmesi; tüm bunlar, risâletinin doğruluğunu kabul etmeleri için Peygamberin Yahudileri etkilemeye yönelik kasıtlı bir girişimi değilse de, daha eski tektanrıca inançtan doğrudan bir ödünç alma gerçekleştiğini gösterir. Çoğu oryantalist ve sonraki tarihçilerin görüşü budur.

Gelgelelim Yahudiler, [Hz.] Muhammed'e ve risâletine karşı koymaya devam ettiler ve bu nedenle tavizler geri çekildi. Kiblenin yönü Mekke'ye çevrildi ve günlük namaz vakitleri beşe çıkarıldı. *Yom Kippur*⁶⁸ yerine bir aylık Ramazan orucu getirildi ve [Yom Kippur] artık nafiye bir ibadet sayıldı. İşin garibi Geiger, bir "kültürel aktarım vakası" oluşturmak için taşıdığı tüm endişelerini giderebilecek olmalarına rağmen, Yahudilik'ten alındığı öne sürülen bu ibadetlerden hiç bahsetmez. Bunlar, Peygamberin hayatı boyunca belirgindir ve kesinlikle Yahudi kökenlidirler. Ancak Yahudiliğe atıfla anlaşılabilir ve Yahudilerin din değiştirmesi için bir teşvik olarak izah edilebilirler.⁶⁹

Belki de bu "ödünç almalar" Geiger'ın dikkatini çekmek için fazla sıradan görünüyordu. Nitekim o, Yahudi hukukuna derin hakimiyetiyle daha az belirgin bağlantılara odaklanmıştır. Sözelimi, Yahudiler ve Müslümanlar benzer şekilde ayakta ibadet ederler, ancak başka pozisyonlara da müsaade ederler. Geiger, her iki inançta da sarhoşken namazın açıkça yasaklandığını belirtir (Müslümanlar daha sonra, Yahudilerin aksine, her yer ve zamanda sarhoş edici maddeleri yasaklamışlardır). Her iki inançta da namazdan önce abdest almak gerekir, ancak su bulunmadığında Yahudi ve Müslüman yolcular için bir ruhsat olarak kumun kullanılmasına izin verilmiştir. Dahası, hem Yahudiler hem de Müslümanlar için, namazda ne çok yüksek ne de çok alçak bir sesle okunmayıp orta bir yol izlemek edebe uygun olandır. Geiger ayrıca Yahudi ve Müslüman aile hukuku arasındaki güçlü bağlantılara dikkat çekerek Kur'an ahkâmının Yahudi uygulamalarıyla bağlantılı olabileceğini öne sürmüştür. Sözelimi, her iki dinde de boşanmış kadınların tekrardan evlenmeden önce üç ay beklemesi gerekir. Hem Yahudi hem de Müslü-

⁶⁷ Kefaret Orucu. (çev.)

⁶⁸ İslam'da Aşura (Muharrem) orucu olarak kabul edilmektedir. (çev.)

⁶⁹Geiger bu konuya sonradan yazdığı Yahudilik tarihinde değinmiştir. bk. Geiger, *Judaism and Its History*, 258-259.

man anneler çocuklarını belli bir süre emzirmekle yükümlüdür. Yahudi kadınlar için belirlenen süre iki yıldır. Müslüman kadınlar için de, olur da hamilelik sürecini altı ayda tamamlarlarsa, bu süre aynıdır.

Geiger'ın öne sürdüğü bağlantılardan bazıları daha zayıf görünmektedir. Örneğin o, Müslüman ve Yahudilerin ibadete niyet ederken gece ile gündüz arasında ayırım yapmak için yaptıkları düzenlemelere dikkat çeker. Gerek İslam'daki oruç gerekse Yahudilik'teki takdime duaları olsun, başlangıç vakti, koyu renkli bir ipliği (Yahudilik'te mavi, İslam'da siyah) beyaz olandan ayırmak için yeterli aydınlığın olup olmadığı ile belirlenir.⁷⁰ Ayrıca, kadınlara yaklaşan erkeklerin namaz kılmadan önce suyla yıkanmasını farz kılan ve cemaatle kılınan namazı, bireysel kılınandan üstün kabul eden bir düzenleme de vardır.⁷¹ Bununla birlikte bu tür uygulamalar, bölgedeki birçok insan arasında yaygın olarak tatbik edilen örfleri yansıtır da olabilir.

Yahudi ve Müslüman hukuki düzenlemeleri arasındaki en ilgi çekici bağlantılar, yeni doğmakta olan Müslüman cemaati için kutsal bir alan yaratma çabasıyla [Hz.] Muhammed tarafından bilinçli olarak reddedilen Yahudi örf ve uygulamalarıdır. Geiger, Müslümanlara Yahudi örf ve hukukunda emredilenden daha hafif bir fariza sunan bir dizi Kur'an ayetini alıntılar.⁷² Müslümanlar gün doğumundan gün batımına kadar, Yahudiler ise gün batımından diğer gün batımına kadar oruç tutarlar. Böylelikle oruçtan önceki gece Müslümanların eşleriyle cinsel ilişkiye girmeleri meşrudur ki bu, Yahudiler için oruç gününün asıl başlangıcıdır. Benzer şekilde Müslümanlara, kadınlarından zevk almaları noktasında Yahudilerden daha fazla ruhsat verilmiştir. Bu durumu Kur'an şu şekilde ifade eder: "Eşleriniz çiftçilik için tarlanızdır; öyleyse onları dilediğiniz gibi sürün."⁷³ Kitab-ı Mukaddes hukukuna göre, boşanmış, yeniden evlenmiş ve sonra tekrar boşanmış bir kadın eski kocasıyla bir kez daha evlenemez. Öte yandan, karısını iki kez boşayan Müslüman bir erkek, karısı başka bir erkekle evlendiyse ve ondan boşandıysa, onunla yeniden evlenebilir.⁷⁴

Geiger'ın nazarında, [Hz.] Muhammed'in Yahudi hukukuna dair ilk elden bilgi sahibi olduğunun en bariz örneği, beslenmeye ilişkin kısıtlamalara dair beyanatıdır.⁷⁵ O, Kur'an'ın, Yahudilere yasak olan yiyecekleri sıralarken açıkça Kitab-ı Mukaddes yasalarına başvurduğunu belirtir: "Yahudi hukukuna tabi olanlara bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere, sığır ve koyunun ise iç yağlarını onlara haram kıldık."⁷⁶ Başka bir yerde daha Kur'an, Yahudi hukukuna

⁷⁰ Geiger, *Judaism and Islam*, 68-69.

⁷¹ Geiger, *Judaism and Islam*, 67-68.

⁷² Geiger, *Judaism and Islam*, 157-161.

⁷³ Bakara 2/223; Ayetin meali, metinde olduğu gibi çevrilmiştir. (çev.)

⁷⁴ Bakara 2/230; krş. Tesniye 24:1-4.

⁷⁵ Geiger, *Judaism and Islam*, 159.

⁷⁶ En'am 6/147.

uygun olarak leş, domuz, kan ve sahte bir tanrı için kurban edilenleri haram kılar.⁷⁷ Yahudilerde olduğu gibi, eti yenecek hayvanın düzgün bir şekilde kesilmesi gerekir. Bu nedenle, boğulma veya balta darbesiyle öldürülen, bir dağdan düşerek veya başka bir hayvan tarafından boynuzlanarak ölen veya vahşi hayvanlar tarafından parçalanan hayvanları yemek haramdır.⁷⁸ Halbuki, genel olarak İslamî beslenme kuralları, Talmud hukuku şöyle dursun, İbranice Kitab-ı Mukaddes'tekilerden bile çok daha az katıdır.⁷⁹ Yahudiler şüphesiz [Hz.] Muhammed'in beslenme uygulamalarını, Tanrı'nın kendilerine verdiği emirlere kıyasla gevşek olarak görüyorlardı. Yahudiler Müslüman komşularıyla oturup aynı sofrada yemek yiyemedikleri için, Yahudi ve Müslüman beslenme kuralları arasındaki eşitsizlik iki topluluk arasında bir ihtilaf nedeni olmuştur. Kur'an'ın cevabı, daha yasaklayıcı Yahudi beslenme kurallarının, o yasaklara uyması gerekenlerin günahları yüzünden Tanrı'nın onlara bir cezası olduğunu iddia etmek şeklinde olmuştur.⁸⁰ Özetle, hukuki örf ve uygulamalarla ilgili olarak, Geiger'ın iddia ettiği gibi İslam'ın oluşumu üzerinde derin bir Yahudi etkisi söz konusu değildir.

Kitab-ı Mukaddes Kıssaları

Geiger'ın çalışmasındaki şüphesiz en büyük katkısı, Kur'an'daki "Eski Ahit" kıssaları, yani Müslüman kutsal kitabındaki genel hatlarıyla İbranice Kitab-ı Mukaddes'e dayanan kıssalar hakkındaki incelemesidir.⁸¹ Rabbânî kaynaklara derin hakimiyeti sayesinde Geiger, Kur'an kıssalarını yalnızca Kitab-ı Mukaddes metnine değil, Yahudi folklor külliyyatındaki Kitab-ı Mukaddes temalarının çeşitli versiyonlarına da bağlayabilmiştir. Her ne kadar Hıristiyanlar Eski Ahit'e öncelik tanısalar da, Müslüman kutsal kitabındaki "Kitab-ı Mukaddes" kıssalarının gerekten Yahudi kaynaklardan elde edildiğine dair hiçbir şüphesi yoktur.⁸²

Geiger'ın Kur'an kıssaları hakkındaki incelemesi, başka ve ayrıntılı bir çalışmayı hak eden bir konudur. Yalnız şu kadarı söylenebilir ki Geiger, [Hz.] Muhammed'i Yahudi kaynaklarını ilk elden tahkik etmekten aciz olarak görmüştür. Ona göre İslam Peygamberi ve takipçileri, Tanrı'nın seçilmiş halkının yüce tarihini folklorik bir sözlü gelenek vasıtasıyla idrak etmişlerdir. O, Kitab-ı Mukaddes tarihinin Kur'an'daki versiyonlarının yadsınamaz bir çekiciliğe sahip olduğunu teslim eder. Kıssalar, İslam Peygamberi'nin şiirsel tahayyülüne hitap ediyordu ve onların masalımsı niteliği çağdaşlarının entelektüel düzeyine uygun düşüyordu. Doğrusu, Geiger'ın yorumlarında özensiz bir üslup vardır. Sonraki bir buçuk asırlık süre zarfında İslam'ın Yahudi

⁷⁷ Bakara 2/168; En'am 6/146.

⁷⁸ Maide 5/4.

⁷⁹ *Encyclopaedia Judaica*, "Kashruth".

⁸⁰ Nisa 4/158; Söz konusu ayet her ne kadar tam olarak Yahudi beslenme kurallarıyla alakalı değilse de, Müslümanlar tarafından o şekilde anlaşılmıştır.

⁸¹ Geiger, *Judaism and Islam*, 75-156.

⁸² Geiger, *Judaism and Islam*, 73-75.

temelleriyle ilgilenen bilim adamları, ödünç alınan kültürel unsurlar ve daha genel olarak kültürel aktarımın karmaşık süreçleri konusunda Geiger'dan çok daha ihtiyatlı davranmışlardır.

Nöldeke, abidevi eseri *Geschichte des Qorans*'ta Geiger'dan bahsederken, Geiger'dan sonra gelen neslin hahamlarının, onun böylesine ustalıkla açtığı araştırma çizgisini neden sürdürmediklerini hayretle sorgulamıştır. Nöldeke'nin sorgusunda üstü kapalı olarak işaret edilen şey, İslam'ın kökenleri hakkında daha derin bir anlayışa sahip olmanın, şematik olarak da olsa, Yahudilik ve geleneğinin kaynaklarına derin bir aşinalığa dayanması gerektiğinin farkına varmış olmasıdır.